

A Systematic Review of Key Components Influencing Creative Tourism Development: Trends and Research Gaps

Zahra Saki¹, Saeed Zanganeh Shahraki^{2✉}, Ali Hosseini³, Ahmad Pourahmad⁴

1- Masters in Geography and Tourism Planning, Department of Human Geography and Planning, Faculty of Geography, University of Tehran, Tehran, Iran.

2- Associate Professor, Department of Human Geography and Planning, Faculty of Geography, University of Tehran, Tehran, Iran.

3- Associate Professor, Department of Human Geography and Planning, Faculty of Geography, University of Tehran, Tehran, Iran.

4- Professor, Department of Human Geography and Planning, Faculty of Geography, University of Tehran, Tehran, Iran.

Article Info

Article type:

Research Paper

Keywords:

Creative Tourism, Systematic Review, Key Components, Destination Development, Documentary Analysis.

Received:

2025/08/21

Received in revised form:

2025/10/15

Accepted:

2025/12/02

pp. 200 -232

Abstract

Creative tourism, as the third generation of tourism, emphasizes experience-based activities, innovation, and cultural interaction, and is considered a novel approach to sustainable destination development. Despite the growing body of literature in this field, a comprehensive and systematic synthesis of the components influencing the development of creative tourism at the international level is still lacking. The present study aims to systematically identify and analyze the key components affecting the development of creative tourism from 2000 to 2025. This research was conducted using a systematic review and documentary analysis approach. Searches were performed in Google Scholar, ScienceDirect, Wiley, Taylor & Francis, Emerald, Magiran, ISC, and RICEST. In the identification stage, approximately 2,000 records were retrieved; after removing duplicates and screening titles and abstracts, 230 articles were selected for full-text assessment. Finally, based on inclusion and exclusion criteria, 56 eligible articles were subjected to the final analysis. A three-stage coding procedure (open, axial, and selective coding) revealed eight key components influencing creative tourism development: innovation and creativity, cultural, social, economic, physical, flexibility and adaptability, leadership and management, and risk-taking. Among these, innovation and cultural dimensions showed the highest frequency (36 articles), while risk-taking had the lowest (8 articles). The temporal trend analysis also showed a significant increase in publications after 2021. By providing a comprehensive analytical framework and identifying research gaps, this study offers valuable insights for policymakers, destination managers, and researchers seeking to develop innovation-driven models for creative tourism.

Citation: Saki, Zahra, Zanganeh Shahraki, Saeed, Hosseini, Ali, Saeed, Pourahmad, Ahmad. (2026). A Systematic Review of Key Components Influencing Creative Tourism Development: Trends and Research Gaps. *Journal of Tourism Management Studies of the smart era*, 2 (2), 200-232.

Publisher: Vali-e-Asr University of Rafsanjan

<http://doi.org/10.22072/tmsse.2025.2069566.1042>

The Author(s) ©

Extended Abstract

Introduction

Creative tourism, regarded as the third generation of tourism, foregrounds experience-oriented activities, innovation, and cultural interaction, offering a promising pathway for sustainable destination development. Unlike mass or purely cultural tourism, creative tourism foregrounds active tourist participation in cultural, artistic, and experiential practices—such as craft workshops, culinary training, and storytelling—thereby fostering authentic encounters and local value creation. Despite growing academic and policy interest, there remains a lack of a comprehensive, systematic synthesis of the principal components that drive creative tourism development. To fill this gap, the present study conducts a systematic documentary analysis of the literature published between 2000 and 2025 to identify, classify, and interpret the key determinants shaping creative tourism.

Methodology

The study adopts an applied, descriptive–analytical design and employs a systematic review combined with documentary (content) analysis. A structured search was carried out across major academic databases—Google Scholar, ScienceDirect, Taylor & Francis Online, Wiley Online Library, Emerald Insight, MagIran, ISC, and RICEST—using English and Persian keywords including “Creative Tourism,” “Creative City,” “Creative Industries,” and “Creative Destinations.” The last search date was 17 August 2025. From an initial retrieval of approximately 2,000 records, duplicates and clearly irrelevant records were removed, yielding 550 unique entries. A three-stage screening process following PRISMA (2020) logic (title screening, abstract screening, and full-text assessment) reduced the pool to 230 records at abstract stage and, after full-text eligibility assessment and application of inclusion/exclusion criteria, 56 peer-reviewed articles were retained for final analysis.

Inclusion criteria required (a) publication in peer-reviewed journals, (b) direct relevance to creative tourism or closely related themes, (c)

availability of full text, (d) publication date between 2000 and 2025, and (e) articles in English or Persian. Exclusion criteria removed conference papers, theses, editorials, and documents lacking sufficient methodological detail (i.e., gray literature was excluded).

Selected articles were analyzed using documentary content analysis with a three-stage coding procedure (open, axial, selective coding). EndNote was used for reference management, and coding was conducted independently by two coders; intercoder reliability was assessed using Cohen’s kappa ($\kappa = 0.82$), indicating substantial agreement. Extracted data included conceptual definitions, empirical focus, and references to factors/components affecting creative tourism; these data were synthesized qualitatively and summarized quantitatively (frequency counts and temporal distribution).

Results

Analysis of the 56 eligible articles identified eight core components that recurrently appear as determinants of creative tourism development: (1) innovation and creativity (cited in 36 articles), (2) cultural dimensions (35 articles), (3) social factors (26 articles), (4) economic aspects (24 articles), (5) physical/spatial infrastructure (20 articles), (6) flexibility and adaptability (16 articles), (7) leadership and management (14 articles), and (8) risk-taking (8 articles). Temporal analysis revealed a pronounced upward trend in publications from 2021 onward, with the 2021–2025 interval accounting for over one-third of the reviewed literature. Innovation/creativity and cultural dimensions received the most scholarly attention, whereas risk-taking was the least examined component.

Discussion and Conclusion

Findings underscore the multidimensional character of creative tourism: innovation and cultural engagement function as primary drivers that enable destinations to craft distinctive, competitive experiences and to pursue sustainable development objectives. Cultural components support heritage preservation and authentic host–visitor

interactions; social dimensions foster community participation and identity reinforcement; economic components point to opportunities for local entrepreneurship and income diversification; and spatial infrastructure supplies the necessary venues for creative practice. Flexibility and strategic leadership are critical for destination resilience and governance, while risk-taking—although underexplored—appears essential for enabling experimental programs and innovation. The uneven distribution of scholarly attention across components reveals notable research gaps—particularly regarding risk-taking and empirical testing of component interactions. Policymakers and destination managers are therefore advised to design integrated strategies that combine cultural assets, innovation capacity, and strategic management to harness the potential of creative tourism for cultural–economic sustainability.

Funding

This article received no external funding.

Authors' Contribution

All authors contributed equally to the conceptualization, data collection, coding, analysis, and manuscript preparation.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

مرور نظام‌مند مولفه‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق: (روندها و شکاف‌های پژوهشی)

زهرا ساکی^۱، سعید زنگنه شهرکی^۲✉، علی حسینی^۳ و احمد پوراحمد^۴

۱- کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی گردشگری، گروه جغرافیای انسانی و برنامه ریزی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۲- دانشیار گروه جغرافیای انسانی و برنامه‌ریزی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۳- دانشیار گروه جغرافیای انسانی و برنامه‌ریزی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۴- استاد گروه جغرافیای انسانی و برنامه‌ریزی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی	گردشگری خلاق به‌عنوان نسل سوم گردشگری، با تأکید بر تجربه‌محوری، نوآوری و تعامل فرهنگی، یکی از رویکردهای نوین در توسعه پایدار مقاصد به شمار می‌رود. با وجود رشد ادبیات این حوزه، یک جمع‌بندی جامع و نظام‌مند از مؤلفه‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق در سطح بین‌المللی ارائه نشده است. هدف پژوهش حاضر، شناسایی و تحلیل نظام‌مند مؤلفه‌های اصلی اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۵ است. این مطالعه با روش مرور نظام‌مند و تحلیل اسنادی انجام شد. جست‌وجو در پایگاه‌های Google Scholar، ScienceDirect، Wiley، Taylor & Francis، Emerald، Magiran، ISC و RICEST انجام گرفت. در مرحله شناسایی حدود ۲۰۰۰ رکورد استخراج شد که پس از حذف موارد تکراری و غربالگری عنوان و چکیده، ۲۳۰ مقاله برای بررسی کامل انتخاب گردید. در نهایت، با اعمال معیارهای ورود و خروج، ۵۶ مقاله واجد شرایط وارد تحلیل نهایی شد. تحلیل کدگذاری سه‌مرحله‌ای (باز، محوری و انتخابی) نشان داد که هشت مؤلفه کلیدی در توسعه گردشگری خلاق نقش دارند: ابتکار و نوآوری، مؤلفه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، کالبدی، انعطاف‌پذیری و پذیرش، رهبری و مدیریت و خطرپذیری. در میان این مؤلفه‌ها، بیشترین فراوانی مربوط به نوآوری و فرهنگ (۳۶ مقاله) و کمترین مربوط به خطرپذیری (۸ مقاله) بود. نتایج روند زمانی نیز نشان داد انتشار پژوهش‌ها از سال ۲۰۲۱ به‌طور قابل توجهی افزایش یافته است. این مطالعه با ارائه یک چارچوب جامع و استخراج شکاف‌های پژوهشی، می‌تواند مبنایی برای سیاست‌گذاری، مدیریت مقاصد و توسعه مدل‌های نوآوری‌محور در گردشگری خلاق فراهم سازد.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۳۰	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۷/۲۳	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۱	
صص: ۲۰۰-۲۳۲	
کلید واژه‌ها: گردشگری خلاق، مرور نظام‌مند، مؤلفه‌های اثرگذار، توسعه مقصد، تحلیل اسنادی.	

استناد: ساکی، زهرا، زنگنه شهرکی، سعید، حسینی، علی، پوراحمد، احمد. (۱۴۰۴). مرور نظام‌مند مولفه‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق: روندها و شکاف‌های پژوهشی، دو فصلنامه مطالعات مدیریت گردشگری عصر هوشمند، ۲(۲)، ۲۰۰-۲۳۲.

<http://doi.org/10.22072/tmsse.2025.2069566.1042>

© نویسندگان

ناشر: دانشگاه ولی عصر رفسنجان

مقدمه

صنعت گردشگری به عنوان یکی از بزرگ‌ترین صنایع خدماتی جهان، نقش کلیدی در درآمدزایی، توسعه پایدار و تأثیرگذاری بر جنبه‌های اقتصادی، فرهنگی، زیست‌محیطی و اجتماعی جوامع ایفا می‌کند (سلطانی و همکاران، ۱۴۰۴؛ Keshavarz et al., 2015; Mukhopadhyay et al., 2023) و به عنوان یکی از عوامل مهم توسعه اقتصادی، اجتماعی و رفاهی است (کیانی سلمی و عباسیان، ۱۴۰۳: ۱). که در حال حاضر جایگاه خاصی در اقتصاد کشورها پیدا کرده و نقش فعال و موثری در ارتقای ساختار اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به خصوص در کشورهای رو به توسعه ایفا می‌کند (فواد عبدالکریم و همکاران، ۱۴۰۳). توسعه آن در هر منطقه‌ای، ایجاد اشتغال، تنوع شغلی و اثرات اجتماعی و فرهنگی را به همراه دارد. گسترش تبادلات فرهنگی، شناخت مردم از فرهنگ و تمدن جوامع دیگر، احیای هویت فرهنگی، از جمله پیامدهای حاصل از توسعه گردشگری می‌باشد (رضایی و ساجدی، ۱۴۰۴). بهره‌مندی از این مزایا مستلزم شناخت دقیق از ماهیت گردشگری و ظرفیت‌های مناطق مختلف است (ایزدی سعدی و همکاران، ۱۴۰۴). روندهای اخیر نشان می‌دهد گردشگران به دنبال تجربیات فرهنگی عمیق‌تر و تعامل فعال با جامعه میزبان هستند (Wei et al., 2023) که منجر به ظهور گردشگری خلاق به عنوان نسل سوم گردشگری شده است (Cheng & Chen, 2023).

نسل سوم گردشگری با شعار «موزه‌های کمتر، میدان‌های بیشتر» بر فعالیت‌های تجربی و تعامل عمیق فرهنگی تأکید دارد (Romao, 2020) و تقاضا برای محصولات این حوزه به طور مستمر افزایش یافته است (Lee & Lee, 2015). گردشگری خلاق با تأکید بر تجربه محوری، تعامل فرهنگی و نوآوری، بستر جدیدی برای ارتقای کیفیت تجربه گردشگران و توسعه مقاصد فراهم می‌آورد (Cheng & Chen, 2023). در این نوع گردشگری، گردشگران نه تنها مصرف‌کننده خدمات، بلکه مشارکت‌کننده فعال در فرایند یادگیری، تولید تجربه و بازتولید ارزش فرهنگی هستند (Ali et al., 2016; Jelincis & Zuvela, 2012; Remoaldo et al., 2022; Tan et al., 2014). مشارکت در کارگاه‌های آموزشی، صنایع‌دستی، آشپزی محلی و فعالیت‌های هنری، تجربه‌ای نو و خاطره‌انگیز برای گردشگران ایجاد کرده و موجب ارتقای سلامت روانی، تقویت هویت فرهنگی و افزایش تعاملات اجتماعی می‌شود (Ali et al., 2016; Jelincis & Zuvela, 2012; Remoaldo et al., 2022; Tan et al., 2014). گردشگری خلاق با بهره‌برداری بهینه از منابع محلی، می‌تواند به توسعه اقتصادی مناطق کمتر شناخته‌شده، نوآوری در محصولات و تحول در صنعت گردشگری سنتی کمک کند و تعادل میان منافع اقتصادی، فرهنگی و محیط‌زیستی را تقویت نماید (Ambroz & Ovsenik, 2011; Brendan, 2016; Wurzbürger, 2009; Cabeça et al., 2020).

مطالعات پیشین نشان می‌دهد موفقیت در این حوزه مستلزم تمرکز بر خلاقیت، نوآوری و ارائه محصولات و خدمات جدید است (بذرافشان و بامری، ۱۳۹۷). موفقیت در صنعت گردشگری به مقاصدی تعلق دارد که قادرند در پاسخ به تقاضای گردشگران، محصولات و خدمات جدید ایجاد و ارائه کنند (Horng et al., 2016). امروزه گردشگران سفرهای خود را به عنوان فرصتی برای رشد شخصی و خودیابی می‌نگرند و در فعالیت‌هایی مانند پخت غذاهای سنتی، ساخت صنایع دستی محلی و شرکت در جلسات داستان‌گویی شرکت می‌کنند که این تجربیات به یاد ماندنی و ارتباطات قوی‌تری را به همراه دارد (Ali et al., 2016). گردشگری خلاق فرصتی ایجاد می‌کند تا افراد در زمان تعطیلات به بهبود سلامت ذهنی و روانی خود بپردازند (Jelincis & Zuvela, 2012; Remoaldo et al., 2022; Tan et al., 2014) و از منابع موجود به گونه‌ای بهره‌برداری شود که نگرش مثبت، وحدت، یکپارچگی، هویت فرهنگی، سلامت محیط زیست و تعادل اقتصادی را برای جامعه به ارمغان آورد (Ambroz & Ovsenik, 2011).

با این حال، با وجود رشد تدریجی ادبیات گردشگری خلاق، مرور نظام‌مند این موضوع بسیار محدود است. پژوهش‌های داخلی مانند خدآپناه و مصری عیسی‌لو (۱۴۰۳) تنها ۲۵ مقاله را بررسی کرده‌اند و تمرکز آن بر شناسایی شاخص‌های عمومی گردشگری خلاق بوده، نه تحلیل مؤلفه‌های اثرگذار بر توسعه آن. تقوایی و همکاران (۱۴۰۲) صرفاً بر شناسایی راهکارهای توسعه

مطالعات مدیریت گردشگری عصر هوشمند، دوره دوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۴

گردشگری خلاق در شهر اصفهان تمرکز داشته‌اند و فاقد تحلیل فراگیر ادبیات بین‌المللی هستند. در مطالعات خارجی نیز، پژوهش گاتو^۱ و همکاران (۲۰۲۲) محدود به ارتباطات بازاریابی و سازمان‌های مدیریت مقصد بوده و نگاه جامعی به ابعاد خلاقیت، فرهنگ و مدیریت ارائه نشده است. مطالعه سانتوس^۲ و همکاران (۲۰۲۳) گرچه به بررسی نقش گردشگری خلاق در توسعه منطقه‌ای پرداخته، اما روش‌شناسی آن مرور نظام‌مند نبوده و تنها به چند پروژه آزمایشی محدود شده است. بنابراین تاکنون مرور نظام‌مندی که با دامنه زمانی گسترده (۲۰۰۰ تا ۲۰۲۵) و تحلیل چندبعدی مؤلفه‌ها به بررسی گردشگری خلاق بپردازد، انجام نشده است. این خلأ پژوهشی، ضرورت انجام مطالعه حاضر را توجیه می‌کند.

بر این اساس، پژوهش حاضر با رویکرد مرور نظام‌مند تلاش می‌کند مؤلفه‌های کلیدی و اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق

را شناسایی و تحلیل نماید

در این پژوهش با مرور ۵۶ مقاله منتشرشده بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۵، چارچوبی جامع شامل هشت مؤلفه اصلی مؤثر بر توسعه گردشگری خلاق ارائه می‌دهد و شکاف دانشی موجود در مطالعات پراکنده پیشین را پر می‌کند. تحلیل روندهای زمانی نیز ابعاد کمتر مطالعه‌شده‌ای همچون خطرپذیری و انعطاف‌پذیری را شناسایی کرده است. در نهایت، مدل مفهومی پژوهش مبنایی نظری و کاربردی برای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در حوزه گردشگری خلاق فراهم می‌سازد. لذا در این پژوهش هدف آن است که با جمع‌بندی و سازماندهی دانش موجود در مقالات علمی منتشرشده طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۵، تصویری جامع از عوامل مؤثر بر این نوع گردشگری به دست آید و مبنایی برای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی‌های آینده فراهم گردد. و سوال اصلی پژوهش اینگونه است که مؤلفه‌های اصلی و اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق در ادبیات علمی دو دهه اخیر کدام‌اند و چگونه می‌توان آن‌ها را به‌صورت نظام‌مند دسته‌بندی و تحلیل کرد؟

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

خلاقیت

واژه "خلاقیت" معمولاً به عنوان مفهومی که شامل تازگی، نوآوری و سودمندی است، تعریف می‌شود (Mumford, 2003). Plucker et al, 2004). علاوه بر این، مفهوم خلاقیت به خود شکوفایی و ابراز وجود نیز اشاره دارد (Maslow, 1959; Runco, 2007). در تعریفی دیگر، خلاقیت به خلق آثار زیبایی‌شناختی در زمینه‌های مختلفی مانند نوشتن خلاق، عکاسی، نقاشی، فیلم‌سازی، داستان‌نویسی یا موسیقی اشاره دارد. خلاقیت یک فرآیند است که در طول زمان ادامه دارد و ویژگی‌هایی مانند ابتکار، انعطاف‌پذیری و تحقق را در بر می‌گیرد و می‌تواند به عنوان راه‌حلی برای مشکلات مختلف عمل کند (مظفری و همکاران، ۱۴۰۱: ۷۸۲).

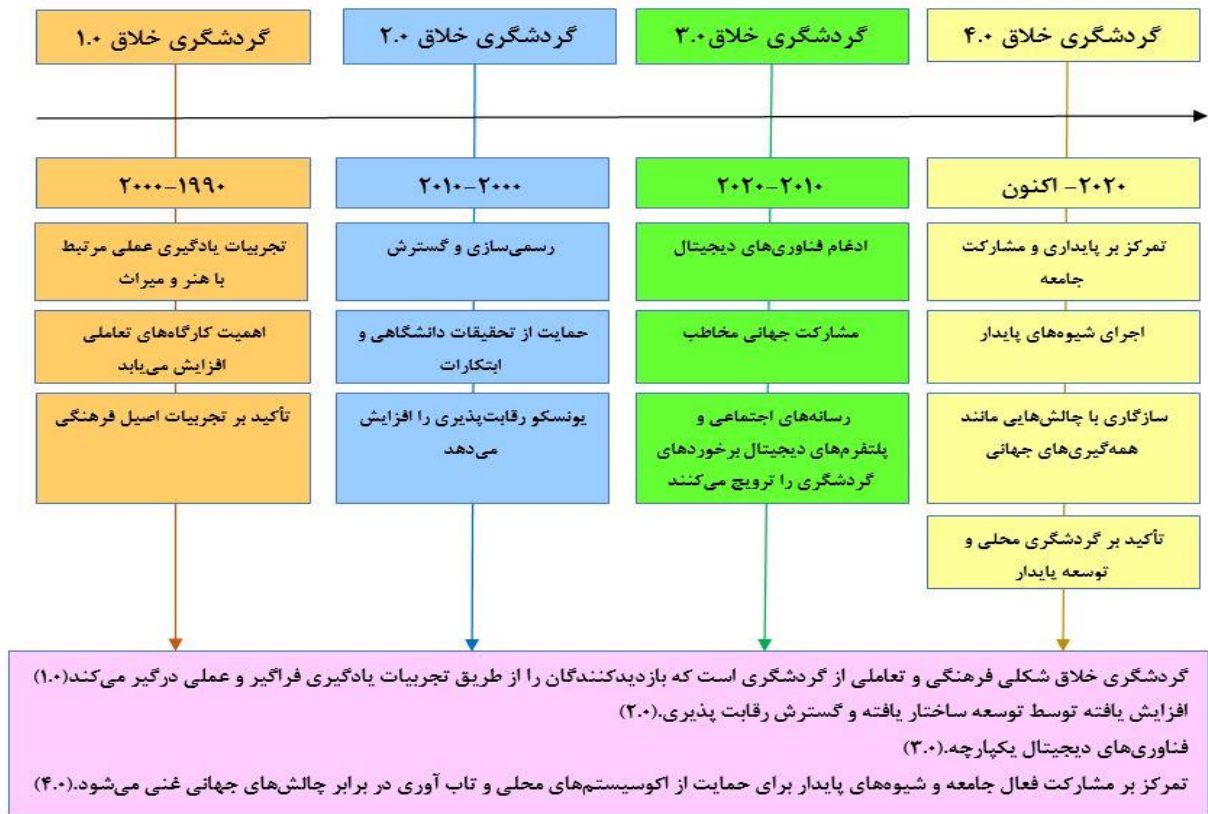
خلاقیت تنها محدود به اقدامات فردی دارای خلاقیت و نوآور نیست بلکه در سطح اجتماع نیز موثر است و به عنوان استراتژی و راهبردهایی که عامل گسترش نوآوری و تقویت مهارت‌ها و توانایی افراد در جوامع و مناطق در حال توسعه است، کاربرد دارد (صادقی، ۱۳۹۸: ۳۶). ال-آبابنه (۲۰۲۰) خلاقیت را ایده‌ها و راه‌حل‌هایی متناسب و بکر برای حل مسائل و مشکلات به وجود آمده در تمام جنبه‌های علمی و آموزشی، کسب و کار و زندگی می‌داند و تاکید آن بر تناسب و نو بودن این ایده‌ها و راه‌حل‌ها است (Al-Ababneh, 2020).

گردشگری خلاق

گردشگری خلاق سفری با هدف تجربه ای جدید و ارزشمند، آموزشی مشارکت محور برای آشنایی با میراث تاریخی و هنری و خصوصیات مکان مورد بازدید است. در واقع گردشگران با بهره‌گیری از آموزشی مشارکت محور در مقصد، ظرفیت‌های خلاقه خود را گسترش می‌دهند (Jafari & Xiao, 2016: 198). یادگیری خلاق و ایجاد تجربیات می‌تواند به افراد کمک کند تا از توانایی‌های خلاقانه نهفته خود بهره ببرند و آن‌ها را درک کنند. یادگیری که در طول یک تجربه گردشگری خلاق اتفاق افتد، می‌تواند مهارت‌های شخصی مسافر را توسعه دهد و آن‌ها را قادر می‌سازد تا قابلیت‌ها و پتانسیل خلاقانه خود را افزایش دهند. این مورد در مورد تجربیات خلاقانه (یادگیری پخت غذاهای محلی) و همچنین هنر و صنایع دستی (یادگیری تکنیک‌های خاص) است (Richards, 2021: 2). در گردشگری خلاق، گردشگران مشارکت می‌کنند و فرصتی برای تبادل ایده‌های خلاقانه و تجربیات یادگیری دارند و برای یادگیری و درک زندگی روزمره جامعه و انتقال تجربیات به جامعه محلی با یکدیگر تعامل دارند. بنابراین، هم گردشگران و هم جامعه دانش و تجربیات متقابل را دریافت می‌کنند (Thongsamak & Jitpakdee, 2019: 202).

سیر تحول گردشگری خلاق

گردشگری خلاق چندین مرحله توسعه را پشت سر گذاشته است (شکل ۱). گردشگری خلاق ۱.۰، ۲.۰، ۳.۰ و ۴.۰ در ابتدا، گردشگری خلاق ۱.۰ در دهه ۱۹۹۰ به عنوان توسعه گردشگری فرهنگی، با تمرکز بر تجربیات یادگیری عملی و فراگیر مرتبط با هنر و میراث ظهور کرد (Richard and Raymond, 2000). مرحله دوم، گردشگری خلاق ۲.۰، شاهد رسمیت و گسترش از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۰، با حمایت تحقیقات دانشگاهی و ابتکارات سیاست‌گذاری توسط سازمان‌هایی مانند یونسکو بود (Islam & Sadhukhan, 2025). در گردشگری خلاق ۳.۰، مشارکت جهانی و ظهور رسانه‌های اجتماعی اتفاق افتاد. مرحله چهارم گردشگری خلاق ۴.۰، از ۲۰۲۰ تاکنون است که شیوه‌های پایدار مطرح شد.

شکل ۱. سیر تحول گردشگری خلاق (منبع: Islam, & Sadhukhan, 2025)

تجارب جهانی گردشگری خلاق

اندیشه‌ی گردشگری خلاق فراتر از پاسخ به نیازهای گردشگران است و اهداف توسعه‌ای گسترده‌تری را دنبال می‌کند (بابایی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۶). یونسکو شبکه‌ی شهرهای خلاق را با هدف دستیابی به توسعه‌ی پایدار و حفظ تنوع فرهنگی بنیان نهاد. برای عضویت در این شبکه، شهرها باید از صنایع خلاق نظیر ادبیات، موسیقی و هنرهای محلی برخوردار باشند (مصاحبی‌پورفرد و همکاران، ۱۴۰۰). در سطح بین‌المللی، نمونه‌های موفق از گردشگری خلاق در قالب پروژه‌های مشارکتی و فرهنگی اجرا شده‌اند. برای مثال، در ماداگاسکار، تولید دستی کاغذ سنتی «آنتایمورو» بخشی از میراث فرهنگی این کشور است و گردشگران با حضور در تورهای آموزشی از نزدیک در فرایند تولید و تزئین آن مشارکت می‌کنند (قاصدی، ۱۳۹۷: ۶۳). در نیوزیلند، مؤسسه گردشگری خلاق (۲۰۰۳) با برگزاری کارگاه‌های آموزشی در منازل هنرمندان، پیوندی میان گردشگران و جامعه‌ی محلی برقرار کرده است. کارگاه‌های آموزش آبرنگ، حکاکی بر استخوان و سایر فعالیت‌های هنری، موجب افزایش تعامل فرهنگی و خلق تجربه‌ای اصیل برای گردشگران می‌شود (رباطی انارکی، ۱۳۹۵: ۸۴؛ Raymond, 2009: 2).

در مجموع، مرور مطالعات جهانی نشان می‌دهد که کشورها از طریق آموزش مشارکتی، خلق تجربه و تعامل فرهنگی توانسته‌اند همزمان هم اقتصاد محلی را تقویت کنند و هم درک متقابل فرهنگی را افزایش دهند.

مرور نظام‌مند مولفه‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق: روندها و شکاف‌های پژوهشی / کج زهرا ساکی و همکاران

گردشگری خلاق در ایران

یکی از بارزترین ویژگی‌های گردشگری به عنوان یک صنعت، پویایی و توانایی آن در سازگاری با شرایط متغیر و نیازهای گردشگران است (رومیانی و یوسفزاده سهل آبادی، ۱۴۰۳). و یک مقصد گردشگری زمانی دارای اهمیت خواهد بود که بتواند گردشگران بالقوه را جذب کرده و رضایت آنها را جلب کند (شریفی و همکاران، ۱۴۰۴). در ایران نیز گردشگری خلاق به عنوان رویکردی نوین در توسعه‌ی شهری و فرهنگی مورد توجه قرار گرفته است. شهر اصفهان در سال ۱۳۹۴ به عنوان نخستین شهر خلاق یونسکو از ایران در حوزه‌ی صنایع‌دستی ثبت شد. این شهر با دارا بودن هنرهایی چون خاتم‌سازی، میناسازی، گیوه‌دوزی و سرامیک‌سازی، یکی از قطب‌های اصلی صنایع‌دستی کشور محسوب می‌شود. گردشگران با حضور در بازار سنتی نقش جهان و کارگاه‌های صنایع‌دستی، فرصت تجربه‌ی مستقیم فرآیند تولید را پیدا می‌کنند (اسدی، ۱۴۰۴: ۴۷).

در همین سال، رشت نیز به عنوان نخستین شهر خلاق غذا در ایران در شبکه‌ی شهرهای خلاق یونسکو ثبت شد. آشپزی رشتی با تأکید بر تنوع، اصالت و روش‌های سنتی پخت، بستری برای تجربه‌ی فرهنگی گردشگران فراهم می‌کند. از برنامه‌های مهم شهر خلاق رشت می‌توان به تأسیس موزه‌ی غذا، همکاری با دانشگاه‌ها، توانمندسازی زنان و تبادل تجربیات با دیگر شهرهای خلاق اشاره کرد (اسدی، ۱۴۰۴: ۴۸). افزون بر این دو شهر، سایر مقاصد ایران نیز ظرفیت‌های قابل توجهی در توسعه‌ی گردشگری خلاق دارند. برای نمونه، یزد با میراث معماری و آیین‌های اصیل، تبریز با صنایع‌دستی و غذاهای محلی، شیراز با غنای ادبی و هنری، و کردستان با موسیقی و آیین‌های بومی خود از مناطق مستعد در این زمینه به‌شمار می‌روند. بهره‌گیری از این ظرفیت‌ها می‌تواند به گسترش اقتصاد فرهنگی و ایجاد فرصت‌های جدید شغلی کمک کند.

مرور پژوهش‌های پیشین

مطالعات و مقالات متعددی در زمینه گردشگری خلاق وجود دارد که به جنبه‌های مختلف این حوزه پرداخته‌اند. این پژوهش، به عنوان یک تحقیق پیشینه‌محور، تمامی یافته‌های خود را بر اساس مطالعات انجام شده در این زمینه ارائه می‌دهد. بنابراین، در ادامه مروری بر مطالعات صورت‌گرفته در حوزه گردشگری خلاق و مباحث مرتبط با آن، هم در داخل و هم در خارج از کشور، ارائه خواهد شد.

خداپناه و مصری عیسی‌لو (۱۴۰۳)، در مقاله‌ای با عنوان "مرور نظام‌مند ادبیات گردشگری خلاق با رویکرد فراترکیب" دریافتند گردشگری خلاق، که موضوعی نسبتاً جدید در حوزه گردشگری به شمار می‌آید، توجه بسیاری از افراد و پژوهشگران را به خود جلب کرده است. این نوع گردشگری، به عنوان زیرمجموعه‌ای از گردشگری فرهنگی، بر تجربه‌های عمیق و اصیلی که گردشگران به دنبال آن هستند، تأکید می‌کند. پژوهش حاضر با هدف مرور نظام‌مند ادبیات مرتبط با گردشگری خلاق و با رویکردی به منظور توسعه صنعت گردشگری انجام شده است. این تحقیق با استفاده از روش فراترکیب صورت گرفته است. پژوهشگران با به کارگیری این روش، به بررسی دقیق و عمیق موضوع پرداخته و نتایج پژوهش‌های کیفی پیشین را ترکیب کرده‌اند. در این راستا، با بررسی پایگاه‌های معتبر علمی از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۳، تعداد ۲۹۰ مقاله در زمینه گردشگری خلاق انتخاب شد. در نهایت، ۲۵ مقاله از این مجموعه برای تحلیل محتوایی انتخاب گردید و شاخص‌های مرتبط با استفاده از استراتژی کدگذاری باز و محوری استخراج شدند. بر اساس نتایج این پژوهش، ۶ شاخص و ۴۳ زیرشاخص برای گردشگری خلاق شناسایی شد که شامل: صنایع خلاق، فرهنگ خلاق، فرد خلاق، مکان خلاق، تجربه خلاق و توسعه خلاق می‌باشد. نتایج نشان داد که توجه به این شاخص‌ها از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر رشد و پایداری گردشگری خلاق است. در پایان، بر اساس یافته‌های پژوهش، پیشنهادهایی برای سیاست‌گذاران و مدیران محلی ارائه شده است.

تقوایی و همکاران (۱۴۰۲) در یک پژوهش به بررسی "راهکارهای توسعه گردشگری خلاق در شهر اصفهان" پرداخته شده است. با هدف شناسایی مؤلفه‌های مؤثر بر توسعه گردشگری خلاق با تأکید بر بخش خدمات شهری، از روش توصیفی-تحلیلی

مطالعات مدیریت گردشگری عصر هوشمند، دوره دوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۴

و داده‌های حاصل از پرسشنامه بین شهروندان، گردشگران و کارشناسان استفاده شد. تحلیل داده‌ها با تکنیک پرومته فازی و نرم‌افزارهای EXCEL و GIS انجام گرفت. نتایج نشان داد که کیفیت زیرساخت‌ها، دسترسی آسان به خدمات، تنوع فعالیت‌های فرهنگی و نوآوری در ارائه خدمات از مهم‌ترین عوامل مؤثر در توسعه گردشگری خلاق اصفهان هستند.

فخری‌پور محمدی و همکاران (۱۴۰۲) در مقاله‌ای با عنوان "تحلیل تصویر ذهنی گردشگران با تأکید بر گردشگری خلاق در منطقه ۱۲ تهران" پرداختند. نتایج نشان می‌دهد که مؤلفه‌های جذابیت گردشگری و زیرساخت‌های محیطی در اولویت قرار دارند. همچنین، برای بهبود تصویر ذهنی گردشگران، باید به مؤلفه‌های کیفیت درک شده، برآورده شدن انتظارات، جذابیت مقصد، تصویر عاطفی، سرگرمی و فعالیت، و جذابیت گردشگری با توجه به جنبه‌های تاریخی و فرهنگی منطقه ۱۲ تهران از طریق گردشگری خلاق توجه بیشتری شود.

سلیمانی و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی با هدف "شناسایی و اولویت بندی عوامل مؤثر برگردشگری خلاق منطقه هورامان استان کردستان" آنها به این نتیجه رسیدند که تجربه و تعامل در اولویت اول قرار دارند. پس از آن، به ترتیب، عوامل اصالت، کیفیت خدمات، حمایت از جنبه‌های گردشگری خلاق، آگاهی و اطلاع‌رسانی، میراث بومی و مشارکت در اولویت‌های بعدی قرار می‌گیرند. لطفی و مؤمن‌پور آکردی (۱۴۰۱) در تحقیقی با عنوان "ارزیابی پتانسیل گردشگری به منظور شکل‌گیری گردشگری خلاق در شهرستان بهشهر" نتایج نشان داد که شهرستان بهشهر از نظر سرمایه اجتماعی در وضعیت مناسبی قرار دارد، اما در زمینه رهبری و مدیریت با ضعف‌هایی مواجه است. همچنین، پژوهش نشان داد که چهار شاخص سرمایه اجتماعی، ریسک‌پذیری، نوآوری و انعطاف‌پذیری در ایجاد گردشگری خلاق در این منطقه وضعیت مطلوبی دارند.

رسولی و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان "تدوین سناریوهای گردشگری خلاق در شهر ارومیه" کارشناسان این حوزه به این نتیجه رسیدند که شرایط برای توسعه گردشگری خلاق در شهر ارومیه ناامیدکننده است. بنابراین، برنامه‌ریزی برای مقابله با تأثیرات منفی این وضعیت و همچنین توجه به سناریوهای مطلوب برای توسعه گردشگری خلاق در ارومیه ضروری به نظر می‌رسد.

ساتوس و همکاران (۲۰۲۳) در مقاله‌ای "درک گردشگری خلاق به عنوان یک کاتالیزور بالقوه برای توسعه اقتصادی در سرزمین‌های فوق پیرامونی: برجسته‌سازی پروژه‌های آزمایشی در جزایر آزور"، به بررسی گردشگری خلاق به عنوان یک کاتالیزور بالقوه برای توسعه اقتصادی منطقه‌ای در سرزمین‌های فوق پیرامونی با تحلیل پروژه‌های آزمایشی گردشگری خلاق در منطقه پرتغالی خود مختار پرداخته‌اند. به همین منظور از روش‌های آماری پیشرفته و مصاحبه استفاده کرده و علاوه بر این، نویسندگان تحقیق با در نظر گرفتن هدف تحقیق و روش‌های گردآوری داده‌ها، روشی برای پردازش داده‌ها براساس آمار توصیفی انتخاب و نتایج به‌دست‌آمده را با کتاب‌شناسی تخصصی کنونی تشبیه کردند تا ارتباط احتمالی بین پروژه‌های آزمایشی را بررسی کنند. از طریق این مطالعه، یک رابطه تجربی بین پروژه‌های گردشگری خلاق و توسعه اقتصادی منطقه‌ای امکان پذیر شد.

گاتو و همکاران (۲۰۲۲)، در مقاله‌ای "ارتباطات بازاریابی و گردشگری خلاق: تحلیلی از سازمان مدیریت مقصد محلی"، این مطالعه به ارزیابی قابلیت‌های سازمانی مدیریت مقصدهای محلی در راستای ارتقای بافت گردشگری خلاق و توسعه فعالیت‌های مرتبط پرداخته است. مدل مفهومی با استفاده از یک رویکرد ترکیبی و از طریق یک مطالعه کمی و تحلیل آماری چند متغیره مورد بررسی قرار گرفت. نتایج نشان داد که سازمان‌های مدیریت مقصد محلی باید بر فرهنگ سازمانی تمرکز کنند و هماهنگی بین یادگیری و آموزش مؤثر را تقویت کنند تا قابلیت‌های ارتباطی و بازاریابی خود را بهبود بخشند. همچنین، این سازمان‌ها باید بر تقویت منابع خود برای توسعه مقصد و پیاده‌سازی یک مقصد گردشگری خلاقانه محلی تأکید کنند تا از این طریق ارزش بیشتری برای خلاقیت در مقصد محلی گردشگری که در آن گردشگران نقش فعالی دارند، ایجاد کنند.

مرور نظام‌مند مولفه‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق: روندها و شکاف‌های پژوهشی / کیم زهرا ساکی و همکاران

وو^۱ و همکاران (۲۰۲۱) در پژوهشی با عنوان "بررسی اثرات صداقت میزبان بر تصویر مقصد، رضایت و نیت رفتاری گردشگران در چین" با استفاده از روش‌های کمی، این نتایج به دست آمد که میزبانان محلی باید در تعاملات خود با گردشگران، صداقت خود را نشان دهند تا تصویری مثبت از مقصد ایجاد کنند و انگیزه‌های رفتاری مثبت گردشگران را برای توسعه پایدار مقصد سفر تحریک کنند.

مرور مطالعات پیشین نشان می‌دهد که پژوهش‌های مرتبط با گردشگری خلاق، هرچند در سال‌های اخیر رشد چشمگیری داشته‌اند، اما همچنان از انسجام نظری و تحلیلی کافی برخوردار نیستند. برای نمونه، مطالعه‌ی خداپناه و مصری‌عیسی‌لو (۱۴۰۳) با رویکرد فراترکیب، شش شاخص و ۴۳ زیرشاخص برای گردشگری خلاق شناسایی کرده است، اما تمرکز آن بر استخراج شاخص‌ها از مطالعات کیفی بوده و به بررسی نظام‌مند روند پژوهش‌ها، فراوانی موضوعات و ارتباط میان مؤلفه‌ها نپرداخته است. همچنین، تحقیقات دیگری نظیر تقوایی و همکاران (۱۴۰۲)، فخری‌پور محمدی و همکاران (۱۴۰۲)، و لطفی و مؤمن‌پور (۱۴۰۱) بیش‌تر بر مصادیق محلی گردشگری خلاق تأکید داشته‌اند و فاقد تحلیلی جامع و اسنادی در سطح بین‌المللی هستند.

در مقابل، مرور نظام‌مند ۵۶ مقاله علمی منتشرشده بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۵ در این مطالعه، با هدف تلفیق یافته‌های پیشین و استخراج الگویی جامع از مؤلفه‌های اثرگذار بر توسعه‌ی گردشگری خلاق انجام شده است. این جمع‌بندی نه‌تنها موجب یکپارچگی دانش موجود در این حوزه شده، بلکه با شناسایی شکاف‌های پژوهشی - مانند کم‌توجهی به مؤلفه‌های خطرپذیری و انعطاف‌پذیری - مسیر تازه‌ای را برای تحقیقات آینده ترسیم می‌کند.

مواد و روش‌ها

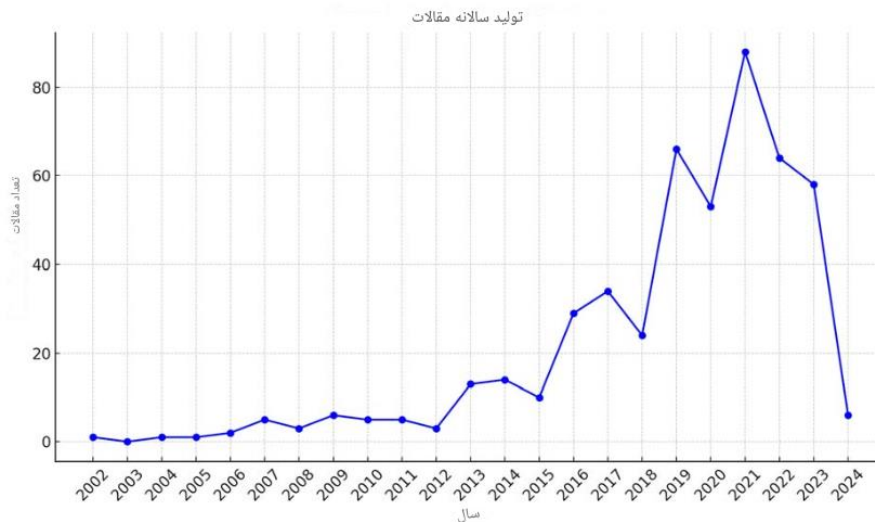
این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت و روش، توصیفی-تحلیلی است که با رویکرد مرور نظام‌مند^۲ و تحلیل اسنادی مقالات علمی انجام شده است. مرور سیستماتیک، روشی ساخت‌یافته و تکرارپذیر برای جمع‌آوری، غربالگری، استخراج و ترکیب شواهد از مطالعات پیشین است که بر اساس اصول دقیق عمل می‌کند و امکان شناسایی روندها، الگوها و شکاف‌های پژوهشی را فراهم می‌آورد. بنابراین با توجه به اهمیت و مزیت مرور نظام‌مند برای مطالعه پیشینه تحقیق، در این مقاله سعی شد برای تحلیل اسنادی مولفه‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق از این روش استفاده شود. جامعه آماری این مطالعه شامل کلیه مقالات پژوهشی (کمی و کیفی) منتشرشده در حوزه گردشگری خلاق است که در بازه زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۵ قرار دارند. انتخاب این بازه زمانی بر اساس اولین تعریف عینی گردشگری خلاق توسط ریچاردز و ریچاردز^۳ (۲۰۰۰) و پوشش روندهای اخیر تا سال جاری (۲۰۲۵) تعیین شده است. در شکل (۲) روند انتشار مقالات از سال ۲۰۰۲ تا ۲۰۲۴ در این حوزه مشخص شده است اما پژوهش ما این روند را تا سال ۲۰۲۵ بررسی می‌کند. ابتدا مقالات منتخب کدگذاری و مؤلفه‌های اصلی مؤثر بر توسعه گردشگری خلاق استخراج گردید. سپس فراوانی هر مؤلفه در مقالات محاسبه و روند زمانی مطالعات تحلیل شد. فرایند جست‌وجو و غربالگری مطالعات مطابق با منطق و مراحل پیشنهادی چارچوب پریسما^۴ در سال ۲۰۲۰ انجام گرفت تا شفافیت و قابلیت بازتولید مراحل مرور تضمین شود. به‌منظور افزایش دقت، کدگذاری‌ها توسط دو پژوهشگر به‌صورت مستقل انجام و نتایج نهایی تلفیق شد. هدف از انجام این مطالعه، مرور نظام‌مند مقالات چاپ شده در حوزه گردشگری خلاق است. بر همین اساس، مقالات از جست و جو در پایگاه‌های اطلاعاتی به دست آمده و وارد روند مرور نظام‌مند شدند که تعدادی تکراری بودن و حذف شده و وارد مرحله غربالگری بر مبنای عنوان، سپس چکیده و

1. Wu
2. Systematic review
3. Richards & Raymond
4. PRISMA

در انتها برمبنای محتوا و متن کامل غربال شده و اسنادی که همخوانی با هدف تحقیق نداشتند، حذف شدند. در این مطالعه، «اشاره به مؤلفه» به صورت سه سطحی تعریف شد: (۱) اشاره صریح در متن مقاله به مؤلفه، (۲) تحلیل یا بحث در مورد نقش آن مؤلفه در توسعه گردشگری خلاق و (۳) استفاده از مؤلفه در مدل، چارچوب یا یافته‌های تجربی. هر مقاله در صورتی واجد مؤلفه تلقی شد که دست‌کم یکی از سطوح را دارا باشد. در پایان مقالاتی که دارای قابلیت بررسی بودند وارد مرحله مطالعه شدند.

شکل (۲) روند انتشار مطالعات در حوزه گردشگری خلاق را در بازه زمانی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۴ نشان می‌دهد. همان‌گونه که مشاهده می‌شود، در سال‌های آغازین (۲۰۰۰ تا ۲۰۱۰) حجم پژوهش‌ها بسیار محدود بوده و اغلب ماهیتی مفهومی و نظری داشته‌اند. از سال ۲۰۱۵ به بعد، با گسترش ادبیات «شهر خلاق» و «صنایع فرهنگی»، میزان توجه پژوهشگران به این حوزه به صورت تدریجی افزایش یافته است. افزایش چشمگیر تعداد مقالات پس از سال ۲۰۲۰ را می‌توان نتیجه‌ی رشد سیاست‌های شهری مبتنی بر خلاقیت، اهمیت یافتن تجربه‌گرایی در گردشگری، و تأثیر فناوری‌های نو بر رفتار گردشگران دانست. این روند صعودی بیانگر آن است که گردشگری خلاق از یک مفهوم نوظهور به یکی از محورهای کلیدی در مطالعات توسعه شهری و پایداری گردشگری تبدیل شده است.

به طور کلی، شکل بیانگر بلوغ تدریجی ادبیات این حوزه و گذار آن از مرحله مفهومی به مرحله کاربردی و سیاست‌محور است؛ به‌ویژه در سال‌های اخیر که پژوهش‌ها به سمت بررسی مدل‌های اجرایی، شاخص‌های عملکردی و مطالعات موردی حرکت کرده‌اند.

شکل ۲. انتشار سالانه مقالات گردشگری خلاق (منبع: Brodie et al, 2025)

راهبرد جستجو

به‌منظور شناسایی و گردآوری مطالعات مرتبط با موضوع گردشگری خلاق، جست‌وجوی نظام‌مند در بازه زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۵ برای مقالات انگلیسی و ۱۳۹۴ تا ۱۴۰۳ برای مقالات فارسی انجام گرفت. در پایگاه‌های معتبر علمی شامل Google Scholar، ScienceDirect، Taylor & Francis Online، Wiley Online Library، Emerald Insight، RICEST، ISC، Magiran و Academic Tourism Center انجام شد.

کلیدواژه‌های مورد استفاده در جست‌وجو شامل واژه‌های لاتین *Creative Tourism*، *Creative City*، *Creative Industries*، *Creative Destinations*، *Creative Tour*، *Creative Travel*، *Creative Attraction*، *Creativity and Tourism* و

مرور نظام‌مند مولفه‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق: روندها و شکاف‌های پژوهشی / کهر زهرا ساکی و همکاران

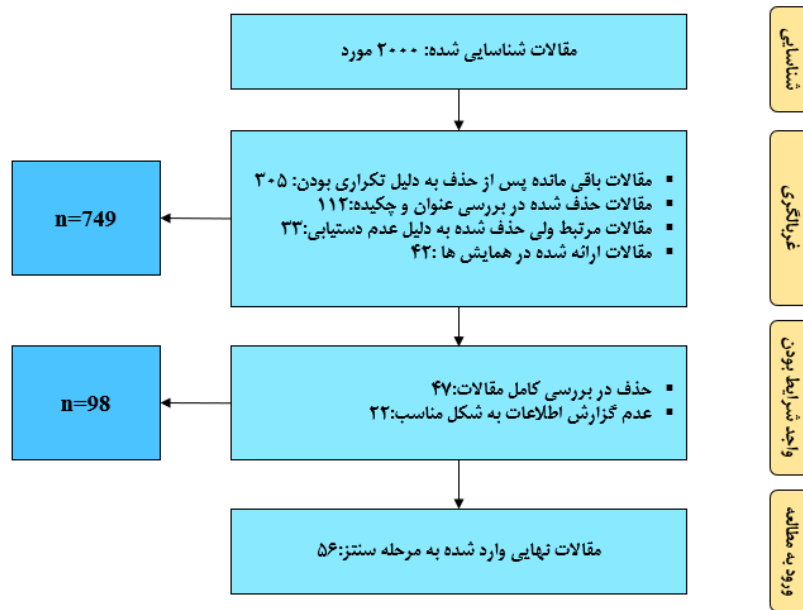
معادل‌های فارسی آن‌ها یعنی «گردشگری خلاق»، «شهر خلاق»، «صنایع خلاق»، «مقاصد خلاق»، «تور خلاق»، «سفر خلاق»، «جاذبه خلاق» و «خلاقیت و گردشگری» بودند. تاریخ آخرین جست‌وجو در تمامی پایگاه‌ها ۲۶ شهریور ۱۴۰۴ (۱۷ آگوست ۲۰۲۵) بوده است.

معیارهای ورود و خروج مطالعات عبارت‌اند از:

۱. انتشار مقاله در بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۵ و موضوع مقاله به نحوی در زمینه گردشگری خلاق و یا موضوعات مرتبط با آن باشد.
۲. مقاله‌های انتشار یافته به زبان انگلیسی و فارسی باشد.
۳. مقاله در مجله‌های وزارت علوم و پایگاه‌های معتبر جهانی چاپ شده باشد.
۴. مقاله دارای ساختار کامل باشد.
۵. متن مقاله کامل و قابل دانلود باشد (مقالاتی که تنها چکیده آنها در دسترس بود، در نظر گرفته نشدند).
۶. مقاله‌هایی که در همایش‌ها و کنفرانس‌ها ارائه شده و مقالاتی که در قالب آموزشی است در نظر گرفته نشود. تا بتوان به مطالعات دسته اول و معتبر در زمینه گردشگری خلاق دسترسی پیدا کرد. فرآیند غربالگری و انتخاب مطالعات مطابق با دستورالعمل پریسما و در سه مرحله‌ی متوالی شامل شناسایی، غربالگری و ارزیابی صلاحیت انجام گرفت. در مرحله نخست (شناسایی)، مجموعاً حدود ۲۰۰۰ رکورد از پایگاه‌های علمی مورد جست‌وجو استخراج شد. پس از حذف موارد تکراری، تعداد رکوردهای منحصربه‌فرد به ۵۵۰ مقاله کاهش یافت. در مرحله دوم (غربالگری عنوان و چکیده)، عنوان و چکیده مقالات از نظر ارتباط با موضوع مرور نظام‌مند بررسی گردید. در این مرحله، مقالاتی که ارتباط مفهومی، موضوعی یا واژگانی با گردشگری خلاق نداشتند، کنار گذاشته شدند و در نهایت ۲۳۰ مقاله برای بررسی دقیق‌تر وارد مرحله بعد شدند. در مرحله سوم (ارزیابی متن کامل)، متن کامل مقالات واجد شرایط دریافت و مطابق معیارهای ورود و خروج بررسی شد. معیارهای ورود شامل:

۱. ارتباط مستقیم یا ضمنی با گردشگری خلاق
۲. انتشار در بازه زمانی تعیین شده،
۳. چاپ در مجلات معتبر و دارای داوری علمی،
۴. دسترسی کامل به متن کامل پژوهش بود.

معیارهای خروج نیز شامل مطالعات کنفرانسی و آموزشی، پژوهش‌های فاقد روش‌شناسی مشخص، مقالات دارای داده‌های ناکافی یا کیفیت علمی پایین بود. در این مرحله، ۱۷۴ مقاله به دلیل عدم انطباق با معیارهای ورود یا ضعف روشی حذف گردید و در نهایت ۵۶ مقاله به عنوان مطالعات واجد صلاحیت وارد تحلیل نهایی شدند. این مراحل مطابق استانداردهای پریسما در سال ۲۰۲۰ انجام شده و جریان کلی انتخاب مطالعات در قالب نمودار جریان PRISMA نمایش داده شده است. مطابق شکل (۳) از میان حدود ۲۰۰۰ رکورد اولیه، نهایتاً ۵۶ مقاله برای تحلیل نهایی انتخاب شدند که مبنای اصلی یافته‌ها و تحلیل‌های پژوهش حاضر را تشکیل می‌دهند.

شکل ۳. فرایند بررسی و انتخاب مقالات با روش مرور نظام مند

یافته‌های پژوهش

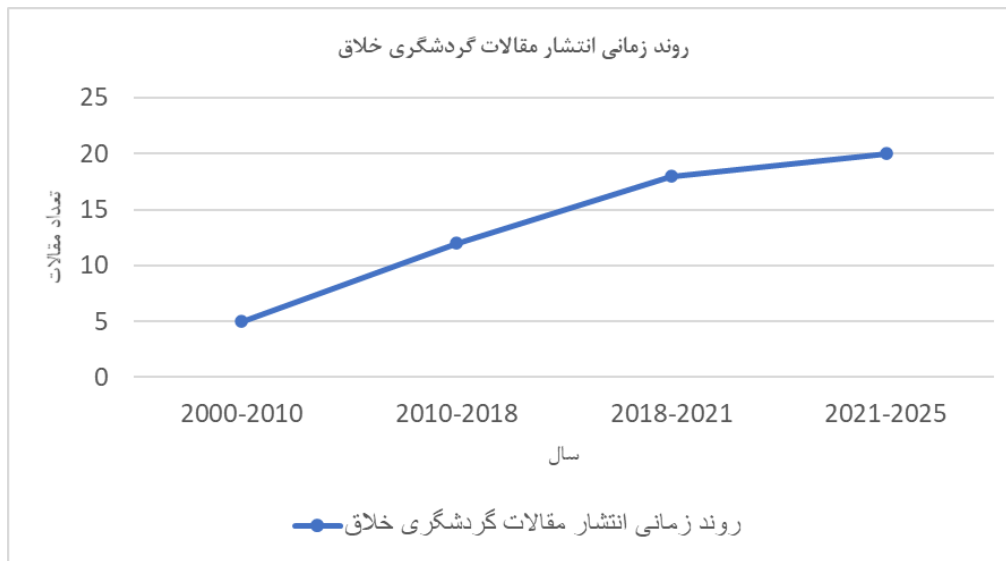
به منظور ارزیابی و تبیین مؤلفه‌ها مرتبط با هر پژوهشی می‌توان از روش مرور نظام‌مند استفاده نمود، در این بخش با توجه به اطلاعات موجود و در دسترس، به بررسی یافته‌ها پرداخته می‌شود. در رابطه با بازه زمانی مطالعات مورد ارزیابی مندرج در جدول (۱) از مجموع ۵۶ مقاله مورد مطالعاتی، ۲۱ مقاله در بازه زمانی ۲۰۲۱ تا ۲۰۲۵، ۱۸ مقاله در بازه زمانی ۲۰۱۸-۲۰۲۱، ۱۲ مقاله در بازه زمانی ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۸ مورد بررسی قرار گرفته است و ۵ مقاله در بازه زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۰ بررسی شده است.

جدول ۱. بازه زمانی مطالعات مورد ارزیابی

بازه زمانی	۲۰۱۰-۲۰۱۰	۲۰۱۸-۲۰۱۸	۲۰۲۱-۲۰۲۱	۲۰۲۵-۲۰۲۱	مجموع
فراوانی	۵	۱۲	۱۸	۲۱	۵۶

بنابراین با توجه به جدول (۱) که فراوانی بازه‌های زمانی مطالعات مورد ارزیابی را نشان می‌دهد، بیشترین تعداد مطالعات (۵۶ مورد) در بازه زمانی ۲۰۲۱-۲۰۲۵ انجام شده است و کمترین تعداد مطالعات (۵ مورد) در بازه زمانی ۲۰۱۰-۲۰۱۰ انجام شده است. توزیع فراوانی مطالعات در بازه‌های زمانی مختلف، می‌تواند نشان دهنده تمرکز بیشتر فعالیت‌های پژوهشی در دوره‌های زمانی خاص باشد. تجزیه و تحلیل بیشتر این توزیع می‌تواند اطلاعات ارزشمندی در مورد روندهای پژوهشی در این حوزه ارائه دهد. شکل (۴) نیز روند زمانی انتشار مقالات مرتبط با گرایش‌های خلاق را در بازه‌های زمانی مختلف نشان می‌دهد. از سال ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۰ تعداد مقالات به تدریج در حال افزایش است و در سال‌های بعدی این روند ادامه پیدا کرده است؛ به طوری که در بازه ۲۰۲۱-۲۰۲۵ تعداد مقالات به بیش از ۲۱ مقاله رسیده است. این افزایش نشان‌دهنده توجه فزاینده محققان به موضوعات مرتبط با خلاقیت است. روند صعودی نمودار می‌تواند بیانگر اهمیت و ضرورت تحقیقات در این زمینه در سال‌های آینده باشد.

مرور نظام‌مند مولفه‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق: روندها و شکاف‌های پژوهشی / کج زهرا ساکی و همکاران

شکل ۴. انتشار مقالات گردشگری خلاق مطابق با یافته‌های پژوهش

در سال‌های اخیر، افزایش تعداد نشریات در موضوع تجارب و فعالیت‌های خلاقانه گردشگری، و تلاش برای تعریف مشخصات گردشگران خلاق و درک انگیزه‌های آن‌ها، و همچنین نحوه ارزیابی تجارب و تاثیر خاطرات آن‌ها بر گردشگران، تاکید بیشتری بر انتشارات کمی وجود داشته است. به منظور درک بهتر مزایای و اثرات گردشگری خلاق، نویسندگان بسیاری به بررسی مولفه‌های اثرگذار گردشگری خلاق پرداخته‌اند. در این مرحله با تحلیل ۵۶ پژوهش‌نهایی، از ارتباط داده‌ها با اهداف پژوهش اطمینان حاصل شد و مولفه‌های زیر به عنوان مولفه‌های اثرگذار گردشگری خلاق شناسایی شدند. این مولفه‌ها مطابق جدول (۲) شامل مولفه‌های ابتکار و نوآوری، انعطاف‌پذیری و پذیرش، خطرپذیری، رهبری و مدیریت، فرهنگی، کالبدی، اجتماعی و اقتصادی است و مشخص شد هر نویسنده در مقاله خود به کدام مولفه اشاره داشته است.

جدول ۲. مولفه‌های اثرگذار گردشگری خلاق

ردیف	نویسنده	ابتکار و نوآوری	انعطاف‌پذیری و پذیرش	خطرپذیری	رهبری و مدیریت	فرهنگی	کالبدی	اجتماعی	اقتصادی
۱	Richards & Raymond (2000)	✓	✓			✓			
۲	Evans (2005)					✓	✓	✓	
۳	Letunic et al (2008)	✓	✓		✓	✓			
۴	Richards (2009)	✓	✓			✓	✓	✓	
۵	Ohridska-Olson & Ivanov (2010)	✓				✓		✓	
۶	Richards (2011)			✓		✓		✓	✓
۷	Castro (2012)						✓		
۸	Landry & Hyams (2012)			✓			✓		

مطالعات مدیریت گردشگری عصر هوشمند، دوره دوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۴

	✓		✓					Florida &Richard (2014)	۹
	✓							Tan et al (2014)	۱۰
	✓						✓	Sano (2016)	۱۱
		✓	✓	✓		✓		Marques & Borba (2017)	۱۲
✓			✓				✓	Richards (2018)	۱۳
			✓	✓			✓	Duxbury & Richard(2019)	۱۴
							✓	Greg Richards (2020)	۱۵
			✓					Jelinčić (2021)	۱۶
			✓				✓	Remoaldo et al (2022)	۱۷
	✓		✓	✓		✓	✓	Gato et al (2022)	۱۸
✓	✓							Ghanian & Remoaldo(2023)	۱۹
✓		✓	✓	✓				Tapfuma et al (2024)	۲۰
✓	✓		✓				✓	Li & Kovacs (2024)	۲۱
			✓	✓		✓	✓	Talukder et al (2024)	۲۲
	✓		✓	✓				Sharma et al (2025)	۲۳
			✓	✓			✓	Islam & Sadhukhan (2025)	۲۴
✓	✓	✓				✓	✓	Zou et al (2025)	۲۵
			✓				✓	Bakas et al (2025)	۲۶
✓	✓	✓	✓				✓	قدیمی و قدیمی (۱۳۹۴)	۲۷
✓								رباطی انارکی(۱۳۹۵)	۲۸
				✓	✓	✓	✓	گلی گرمستانی(۱۳۹۵)	۲۹
				✓	✓	✓	✓	حاتمی ماربینی(۱۳۹۷)	۳۰
			✓					رمضان پور بیجی(۱۳۹۹)	۳۱
✓							✓	صابری فر(۱۳۹۹)	۳۲
		✓	✓				✓	احمد زاده و همکاران (۱۳۹۹)	۳۳
✓	✓	✓	✓	✓	✓		✓	صفایی پور و جعفری(۱۳۹۹)	۳۴
✓	✓	✓	✓				✓	رسولی و همکاران (۱۳۹۹)	۳۵
✓	✓	✓	✓					اسدی(۱۴۰۰)	۳۶
	✓			✓	✓	✓	✓	مسیبیان ریزی و مسیبی(۱۴۰۰)	۳۷
✓	✓	✓	✓					محقق و همکاران (۱۴۰۰)	۳۸
		✓					✓	کروبی و همکاران (۱۴۰۲)	۳۹
✓	✓	✓	✓		✓		✓	صادقی (۱۴۰۰)	۴۰
✓	✓					✓	✓	نکوئی و همکاران (۱۴۰۱)	۴۱

مرور نظام‌مند مولفه‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق: روندها و شکاف‌های پژوهشی / کج زهرا ساکی و همکاران

✓								علیزاده (۱۴۰۱)	۴۲
			✓				✓	کاوسی و همکاران (۱۴۰۱)	۴۳
	✓						✓	✓	خدیور و گلستانی (۱۴۰۱)
✓	✓	✓	✓				✓	✓	اقبال مقدم و همکاران (۱۴۰۱)
✓	✓		✓						احمدی فرد و سعیدی راد (۱۴۰۲)
✓				✓	✓		✓	✓	حسن‌زاده و محمدی (۱۴۰۲)
			✓				✓	✓	نوروزی قره قشلاق (۱۴۰۲)
✓	✓	✓	✓					✓	معصومی و شهرابی (۱۴۰۲)
		✓	✓				✓		اسدی کرم (۱۴۰۲)
✓	✓							✓	زندى (۱۴۰۳)
✓								✓	حجاریان (۱۴۰۳)
✓	✓		✓					✓	شریفیان (۱۴۰۳)
		✓						✓	حیدری و همکاران (۱۴۰۳)
✓		✓	✓	✓					عابدینی و همکاران (۱۴۰۳)
		✓	✓						خداپناه و مصری عیسی‌لو (۱۴۰۳)
۲۴	۲۶	۲۱	۳۶	۱۴	۸	۱۶	۳۶	مجموع	

مطالعه‌ی نظام‌مندی بر روی ۵۶ مقاله به منظور تحلیل اسنادی مولفه‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق انجام شد. نتایج این تحلیل، هشت مؤلفه کلیدی را به عنوان عوامل تعیین‌کننده در بررسی اثرات گردشگری خلاق برجسته ساخت. این مؤلفه‌ها عبارتند از: مولفه‌های ابتکار و نوآوری (۳۶ مقاله)، انعطاف‌پذیری و پذیرش (۱۶ مقاله)، خطرپذیری (۸ مقاله)، رهبری و مدیریت (۱۴ مقاله)، فرهنگی (۳۶ مقاله)، کالبدی (۲۱ مقاله)، اجتماعی (۲۶ مقاله) و اقتصادی (۲۴ مقاله). بررسی فراوانی هر مؤلفه در مقالات نشان داد که ابتکار و نوآوری و مؤلفه‌های فرهنگی بیشترین توجه را به خود اختصاص داده‌اند. در مقابل، مؤلفه خطرپذیری در کمترین تعداد مقالات مورد اشاره قرار گرفته است. نکته قابل توجه این است که هیچ‌کدام از نویسندگان در مقالات بررسی شده، به طور همزمان به تمامی مؤلفه‌های مذکور نپرداخته‌اند، که نشان‌دهنده رویکردهای متفاوت در بررسی ابعاد گردشگری خلاق است و این وضعیت را می‌توان ناشی از تخصص‌گرایی موضوعی در هر مطالعه دانست؛ به‌گونه‌ای که برخی پژوهش‌ها بر جنبه‌های فرهنگی یا اجتماعی و برخی دیگر بر ابعاد اقتصادی تمرکز داشته‌اند.

با این حال، نبود پوشش هم‌زمان تمامی مؤلفه‌ها نشانگر وجود نوعی شکاف نظری و مفهومی در ادبیات گردشگری خلاق است؛ شکافی که ضرورت تدوین چارچوب‌های تحلیلی جامع‌تر و میان‌رشته‌ای را برای درک کامل‌تر پویایی‌های این حوزه آشکار می‌سازد. در ادامه پژوهش، برای هر یک از مؤلفه‌های شناسایی‌شده، فهرستی از نویسندگانی که در مقالات خود به آن مؤلفه اشاره داشته‌اند، ارائه شده است جدول (۳). این اقدام با هدف تعیین میزان تمرکز هر نویسنده بر ابعاد مختلف گردشگری خلاق صورت گرفته است. بدین ترتیب، مشخص گردید که هر یک از نویسندگان، کدام یک از مؤلفه‌های گردشگری خلاق را در پژوهش‌های خود مورد تأکید قرار داده‌اند.

جدول ۳. مؤلفه‌های اشاره شده مرتبط با گردشگری خلاق توسط نویسندگان

نویسندگان	مؤلفه
Richards & Raymond (2000)- Letunic et al (2008)- Richards (2009)- Ohridska-Olson & Ivanov (2010)- Sano (2016)- Richards (2018)- Duxbury & Richard(2019)- Richards (2020)- Remoaldo et al (2022)- Gato et al (2022)- Li & Kovacs (2024)- Talukder et al (2024)- Islam & Sadhukhan (2025)- Zou et al (2025)- Bakas et al (2025)- قدیمی و قدیمی (۱۳۹۴)- گلی گرمستانی (۱۳۹۵)- حاتمی ماریینی (۱۳۹۷)- صابری فر (۱۳۹۹)- احمدزاده و همکاران (۱۳۹۹)- صفایی پور و جعفری (۱۳۹۹)- رسولی و همکاران (۱۳۹۹)- مسیبیان ریزی و مسیبی (۱۴۰۰)- کروی و همکاران (۱۴۰۲)- صادقی (۱۴۰۰)- نکوئی و همکاران (۱۴۰۱)- کاوسی و همکاران (۱۴۰۱)- خدیور و گلستانی (۱۴۰۱)- اقبال مقدم و همکاران (۱۴۰۱)- حسن زاده و محمدی (۱۴۰۲)- نوروزی قره قشلاق (۱۴۰۲)- معصومی و شهبابی (۱۴۰۲)- زندی (۱۴۰۳)- حجاریان (۱۴۰۳)- شریفیان (۱۴۰۳)- حیدری و همکاران (۱۴۰۳)-	ابتکار و نوآوری
Richards & Raymond (2000)- Letunic et al (2008)- Richards (2009)- Marques & Borba (2017)- Gato et al (2022)- Talukder et al (2024)- Zoun et al (2025)- گلی گرمستانی (۱۳۹۵)- حاتمی ماریینی (۱۳۹۷)- مسیبیان ریزی و مسیبی (۱۴۰۰)- نکوئی و همکاران (۱۴۰۱)- خدیور و گلستانی (۱۴۰۱)- اقبال مقدم و همکاران (۱۴۰۱)- حسن زاده و محمدی (۱۴۰۲)- نوروزی قره قشلاق (۱۴۰۲)- اسدی کرم (۱۴۰۲)-	انعطاف‌پذیری و پذیرش
Richards (2011)- Landry & Hyams (2012)- گلی گرمستانی (۱۳۹۵)- حاتمی ماریینی (۱۳۹۷)- صفایی پور و جعفری (۱۳۹۹)- مسیبیان ریزی و مسیبی (۱۴۰۰)- صادقی (۱۴۰۰)- حسن زاده و محمدی (۱۴۰۲)-	خطرپذیری
Letunic et al (2008)- Marques & Borba (2017)- Duxbury & Richard (2019)- Gato et al (2022)- Tapfuma et al (2024)- Talukder et al (2024)- Sharma et al (2025)- Islam & Sadhukhan (2025)- گلی گرمستانی (۱۳۹۵)- حاتمی ماریینی (۱۳۹۷)- صفایی پور و جعفری (۱۳۹۹)- مسیبیان ریزی و مسیبی (۱۴۰۰)- حسن زاده و محمدی (۱۴۰۲)- عابدینی و همکاران (۱۴۰۳)-	رهبری و مدیریت
Richards & Raymond (2000)- Evans (2005)- Letunic et al (2008)- Richards (2009)- Ohridska-Olson & Ivanov (2010)- Richards (2011)- Florida & Richard (2014)- Marques & Borba (2017)- Richards (2018)- Duxbury & Richard (2019)- Jelinčić (2021)- Remoaldo et al (2022)- Gato et al (2022)- Tapfuma et al (2024)- Li & Kovacs (2024)- Talukder et al (2024)- Sharma et al (2025)- Islam & Sadhukhan (2025)- Bakas et al (2025)- قدیمی و قدیمی (۱۳۹۴)- رمضان پور بیجی (۱۳۹۹)- احمدزاده و همکاران (۱۳۹۹)- صفایی پور و جعفری (۱۳۹۹)- رسولی و همکاران (۱۳۹۹)- اسدی (۱۴۰۰)- محقق و همکاران (۱۴۰۰)- صادقی (۱۴۰۰)- کاوسی و همکاران (۱۴۰۱)- اقبال مقدم و همکاران (۱۴۰۱)- احمدی فرد و سعیدی راد (۱۴۰۲)- نوروزی قره قشلاق (۱۴۰۲)- معصومی و شهبابی (۱۴۰۲)- اسدی کرم (۱۴۰۲)- شریفیان (۱۴۰۳)- عابدینی و همکاران (۱۴۰۳)-	فرهنگی
Evans (2005)- Richards (2009)- Castro (2012)- Landry & Hyams (2012)- Marques & Borba (2017)- Tapfuma et al (2024)- Zoun et al (2025)-	کالبدی

مرور نظام‌مند مولفه‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق: روندها و شکاف‌های پژوهشی / کج زهرا ساکی و همکاران

<p>قدیمی و قدیمی (۱۳۹۴)- احمدزاده و همکاران (۱۳۹۹)- صفایی‌پور و جعفری (۱۳۹۹)- رسولی و همکاران (۱۳۹۹)- اسدی (۱۴۰۰)- محقق و همکاران (۱۴۰۰)- کروی و همکاران (۱۴۰۲)- صادقی (۱۴۰۰)- اقبال مقدم و همکاران (۱۴۰۱)- معصومی و شهرابی (۱۴۰۲)- اسدی کرم (۱۴۰۲)- حیدری و همکاران (۱۴۰۳)- عابدینی و همکاران (۱۴۰۳)- خداپناه و مصری‌عیسی‌لو (۱۴۰۳)-</p>	
<p>Evans (2005)- Richards (2009)- Ohridska-Olson & Ivanov (2010)-Richards (2011)- Florida &Richard (2014)- Tan Siow-Kian et al (2015)- Hiroyoshi Sano (2016)- Gato et al (2022)- Mansour Ghanian & Paula Remoaldo(2023)- Li & Kovacs (2024)- Sharma et al (2025)-Zoun et al (2025)-</p> <p>قدیمی و قدیمی (۱۳۹۴)- صفایی‌پور و جعفری (۱۳۹۹)- رسولی و همکاران (۱۳۹۹)- اسدی (۱۴۰۰)- مسیبیان‌ریزی و مسیبی (۱۴۰۰)- محقق و همکاران (۱۴۰۰)- صادقی (۱۴۰۰)- نکویی و همکاران (۱۴۰۱)- خدیور و گلستانی (۱۴۰۱)- اقبال مقدم و همکاران (۱۴۰۱)- احمدی‌فرد و سعیدی‌راد (۱۴۰۲)- معصومی و شهرابی (۱۴۰۲)- زندی (۱۴۰۳)- شریفیان (۱۴۰۳)- خداپناه و مصری‌عیسی‌لو (۱۴۰۳)-</p>	<p>اجتماعی</p>
<p>Richards (2011)- Richards (2018)- Mansour Ghanian & Paula Remoaldo(2023)- Li & Kovacs (2024)- Zoun et al (2025)-</p> <p>قدیمی و قدیمی (۱۳۹۴)- رباطی انارکی (۱۳۹۵)- صابری‌فر (۱۳۹۹)- صفایی‌پور و جعفری (۱۳۹۹)- رسولی و همکاران (۱۳۹۹)- اسدی (۱۴۰۰)- محقق و همکاران (۱۴۰۰)- صادقی (۱۴۰۰)- نکویی و همکاران (۱۴۰۱)- علیزاده (۱۴۰۱)- اقبال مقدم و همکاران (۱۴۰۱)- احمدی‌فرد و سعیدی‌راد (۱۴۰۲)- حسن‌زاده و محمدی (۱۴۰۲)- معصومی و شهرابی (۱۴۰۲)- زندی (۱۴۰۳)- حجاریان (۱۴۰۳)- شریفیان (۱۴۰۳)- عابدینی و همکاران (۱۴۰۳)</p>	<p>اقتصادی</p>

همانطور که در جدول (۲) مشاهده می‌شود، ۸ مولفه بررسی شده و نویسندگانی که به آن‌ها اشاره کرده‌اند آورده شده است. و مشخص شد که اکثر نویسندگان به مولفه‌های ابتکار و نوآوری، فرهنگی (۳۶ مقاله)، اجتماعی و اقتصادی اشاره کرده‌اند. در واقع جدول (۲)، چارچوبی نظام‌مند برای مرور و طبقه‌بندی ادبیات مرتبط با مولفه‌های نوآوری ارائه می‌دهد. با تفکیک منابع بر اساس مولفه‌های خاص مانند ابتکار، انعطاف‌پذیری، و رهبری، این جدول زمینه را برای تحلیل‌های مقایسه‌ای و استخراج الگوها از پژوهش‌های موجود فراهم می‌کند. وجود سال انتشار در کنار هر منبع، امکان بررسی تحولات روندی در پژوهش‌های مربوط به هر مولفه گردشگری خلاق را میسر می‌سازد. محققان را قادر می‌سازد تا روندها و پیشرفت‌ها در زمینه تحقیقات گردشگری خلاق را در طول زمان پیگیری کنند. در نتیجه، با بررسی منابع و خلأهای موجود در جدول، می‌توان به شناسایی موضوعات کمتر پژوهش شده در هر مولفه گردشگری خلاق پرداخت. این امر می‌تواند به عنوان زمینه‌ای برای پژوهش‌های آتی در جهت تکمیل و غنای ادبیات موجود مورد استفاده قرار گیرد. فهرست نویسندگان هر مقاله، خوانندگان را قادر می‌سازد تا به راحتی مقالات اصلی را برای درک عمیق‌تر مفاهیم مورد بحث در هر دسته بیابند و مطالعه کنند.

در ادامه، در جمع‌بندی کلی از یافته‌ها می‌توان گفت: تحلیل نظام‌مند ۵۶ مقاله منتشر شده در بازه زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۵ نشان‌دهنده روند صعودی انتشارات در حوزه گردشگری خلاق است، به‌ویژه از سال ۲۰۲۱ به بعد که بیش از ۲۰ مقاله (حدود ۳۶ درصد کل مطالعات) را شامل می‌شود. این روند با یافته‌های بررسی بلیومتریک داکسبری و ریچاردز^۱ (۲۰۱۹) همخوانی دارد که بر افزایش تمرکز بر جنبه‌های خلاقانه گردشگری در سال‌های اخیر تأکید کرده و آن را به عنوان پاسخی به تقاضای گردشگران برای

1. Duxbury & Richards

مطالعات مدیریت گردشگری عصر هوشمند، دوره دوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۴

تجربیات تعاملی می‌داند. همچنین، این افزایش انتشارات با مطالعه اخیر اسلام و صدوقان^۱ (۲۰۲۵) هم‌راستا است که ظهور گردشگری خلاق ۴۰۰ را با تمرکز بر پایداری و نوآوری‌های دیجیتال مرتبط می‌داند. نتایج تحلیل کدگذاری نشان داد که هشت مولفه کلیدی بر توسعه گردشگری خلاق تأثیرگذار هستند. این مولفه‌ها نه تنها از طریق فراوانی ارجاع در مقالات شناسایی شدند، بلکه با مقایسه به پژوهش‌های دیگر، اهمیت آن‌ها در زمینه پایداری و رشد اقتصادی برجسته می‌شود:

ابتکار و نوآوری (۳۶ مقاله): این مولفه بیشترین توجه را به خود اختصاص داده و به عنوان موتور محرک گردشگری خلاق عمل می‌کند، همان‌طور که ریچاردز^۲ (۲۰۲۱) تأکید کرده است: "یادگیری خلاقانه می‌تواند مهارت‌های شخصی مسافران را توسعه دهد و پتانسیل خلاقانه آن‌ها را افزایش دهد." این یافته با مطالعه تالوکدر^۳ و همکاران (۲۰۲۴) مقایسه‌پذیر است، که نوآوری را عامل کلیدی در ایجاد تجربیات منحصر به فرد مانند کارگاه‌های هنری می‌داند، و به توسعه پایدار از طریق افزایش جذابیت مقاصد کمک می‌کند. دلیل اهمیت آن، ایجاد محصولات جدید در پاسخ به تقاضای گردشگران است، که منجر به تحول صنعت سنتی می‌شود (مانند 2016 Brendan).

فرهنگی (۳۶ مقاله): جنبه‌های فرهنگی مانند میراث ملموس و ناملموس، دومین مولفه پرارجاع است. این مولفه با تأکید یونسکو^۴ (۲۰۰۶) بر "تجربیات آموزشی مشارکت‌محور برای آشنایی با میراث تاریخی" همخوانی دارد و در مطالعه گائو و همکاران (۲۰۲۳) نیز به عنوان پایه‌ای برای تعاملات عمیق فرهنگی برجسته شده است. اهمیت آن در حفظ تنوع فرهنگی و ایجاد تعادل بین اقتصاد و پایداری نهفته است، همان‌طور که در شبکه شهرهای خلاق یونسکو مشاهده می‌شود، و می‌تواند به کاهش فقر از طریق بهره‌برداری از منابع محلی کمک کند (Cabeça et al. 2020).

اجتماعی (۲۶ مقاله): عوامل اجتماعی مانند تعامل جامعه محلی و شبکه‌های اجتماعی، نقش کلیدی در ایجاد تجربیات مشترک ایفا می‌کنند. این مولفه با یافته‌های تونگساماک و جیتپاکدی^۵ (۲۰۱۹) مقایسه می‌شود که بیان می‌کند: "گردشگران و جامعه محلی دانش و تجربیات متقابل دریافت می‌کنند." دلیل اهمیت آن، تقویت وحدت و هویت فرهنگی است، که به توسعه پایدار اجتماعی کمک می‌کند و با مطالعه آمبروز و اووسنیک^۶ (۲۰۱۱) هم‌راستا است، جایی که به نگرش مثبت‌تر به زندگی از طریق این تعاملات اشاره شده.

اقتصادی (۲۴ مقاله): جنبه‌های اقتصادی مانند درآمدزایی و نوآوری در محصولات، به عنوان عامل تحول صنعت سنتی برجسته است. این یافته با ورزبرگر^۷ (۲۰۰۹) همخوانی دارد، که گردشگری خلاق را ابزاری برای افزایش امنیت و کاهش فقر می‌داند. اهمیت آن در ایجاد تعادل اقتصادی و حمایت از کسب‌وکارهای محلی نهفته است، همان‌طور که در مطالعه بذرافشان و بامری (۲۰۱۸) تأکید شده و می‌تواند به رشد مناطق کمتر توسعه‌یافته کمک کند.

کالبدی (۲۱ مقاله): زیرساخت‌های فیزیکی مانند کارگاه‌ها و فضاهای خلاق، ضروری برای پشتیبانی تجربیات هستند. این مولفه با تأکید ریچاردز (۲۰۱۸) بر "توسعه فضاهای خلاقانه" مقایسه‌پذیر است و دلیل اهمیت آن، بهبود دسترسی و کیفیت تجربیات است که به پایداری زیست‌محیطی کمک می‌کند (Mukhopadhyay et al., 2023).

1. Islam & Sadhukhan
2. Richards
3. Talukder
4. UNESCO
5. Thongsamak & Jitpakdee
6. Ambroz & Ovsenic
7. Wurzbürger

مرور نظام‌مند مولفه‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق: روندها و شکاف‌های پژوهشی / کیم زهرا ساکی و همکاران

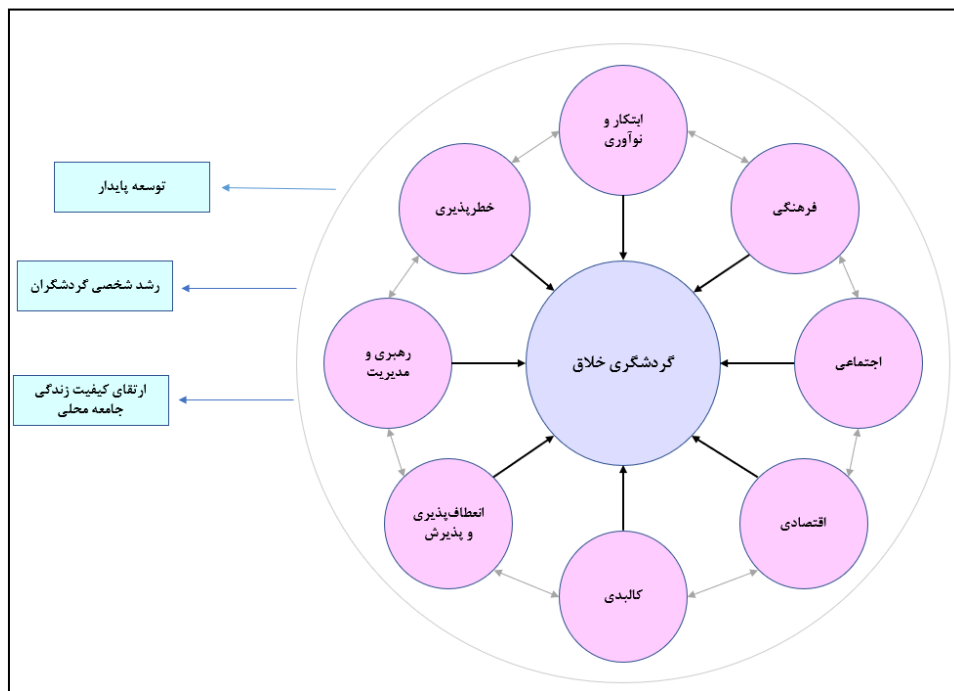
انعطاف‌پذیری و پذیرش (۱۶ مقاله): این مولفه بر توانایی تغییرات تأکید دارد، همان‌طور که در مطالعه رومائو^۱ (۲۰۲۰) به عنوان بخشی از نسل سوم گردشگری توصیف شده است. اهمیت آن در مقابله با چالش‌های بازار است، که انعطاف را کلیدی برای ارتباط با سبک زندگی خلاقانه می‌داند.

رهبری و مدیریت (۱۴ مقاله): رهبری مؤثر برای برنامه‌ریزی هدفمند ضروری است. این مولفه با مطالعه هورنگ^۲ و همکاران (۲۰۱۶) مقایسه می‌شود، که موفقیت مقاصد را به مدیریت نوآورانه نسبت می‌دهد. دلیل اهمیت آن، پر کردن شکاف‌های پژوهشی و اجرایی است، که به تعادل بین فرهنگ و اقتصاد کمک می‌کند.

خطرپذیری (۸ مقاله): کمترین ارجاع را دارد، اما حیاتی برای نوآوری است، همان‌طور که مظفری و همکاران (۱۴۰۰) آن را "راه‌حل برای مشکلات مختلف" توصیف کرده. اهمیت آن در پذیرش ریسک برای تجربیات جدید نهفته است، و با مطالعه صادقی (۱۴۰۰) هم‌راستا است که خطرپذیری را استراتژی گسترش نوآوری می‌داند.

تفسیر یافته‌ها نشان می‌دهد که تمرکز بالای پژوهش‌ها بر مؤلفه‌های «نوآوری» و «فرهنگی» بیانگر نقش محوری این دو بُعد در شکل‌گیری مفهوم گردشگری خلاق است. از دیدگاه نظریه‌ی «شهر خلاق» (Landry, 2008) و چارچوب یونسکو در سال ۲۰۰۶، خلاقیت و فرهنگ دو ستون اصلی در بازآفرینی فضاهای شهری و شکل‌دهی به تجربه‌ی گردشگران محسوب می‌شوند. بنابراین فراوانی بالای این مؤلفه‌ها در مطالعات بررسی‌شده تأییدکننده‌ی پیوند نظری میان خلاقیت، فرهنگ و توسعه‌ی پایدار مقصد است. در مقابل، توجه کمتر به مؤلفه‌هایی مانند «خطرپذیری» و «انعطاف‌پذیری» احتمالاً ناشی از غلبه‌ی دیدگاه‌های محافظه‌کارانه در سیاست‌گذاری گردشگری یا محدودیت داده‌های تجربی در این حوزه است. این کم‌توجهی نشان می‌دهد که تحقیقات آینده باید بیش‌تر به نقش ریسک‌پذیری مدیران، نوآوری در مدل‌های کسب‌وکار و سازگاری مقصدها با تغییرات بازار بپردازد.

از سوی دیگر، سهم نسبتاً قابل توجه مؤلفه‌های «اجتماعی» و «اقتصادی» نشان می‌دهد که پژوهشگران به اهمیت ارتباط میان جامعه‌ی میزبان و منافع اقتصادی واقف شده‌اند؛ موضوعی که در نظریه‌ی «گردشگری پایدار» نیز بر آن تأکید می‌شود. بدین ترتیب می‌توان گفت یافته‌های پژوهش با چارچوب نظری پایداری و توسعه‌ی مشارکتی هم‌خوانی دارد، زیرا نشان می‌دهد که ترکیب خلاقیت فرهنگی با مشارکت اجتماعی و نوآوری اقتصادی، مسیر اصلی توسعه‌ی گردشگری خلاق در دهه‌ی آینده خواهد بود. در مجموع، تحلیل محتوای کیفی یافته‌ها آشکار می‌سازد که مطالعات حوزه‌ی گردشگری خلاق از فاز مفهومی (۲۰۰۰-۲۰۱۰) به فاز اجرایی و سیاست‌محور (پس از ۲۰۲۰) گذر کرده‌اند؛ امری که حاکی از بلوغ تدریجی ادبیات و حرکت آن به سوی مدل‌های کاربردی‌تر برای مدیریت مقاصد است. در مجموع، این مولفه‌ها نشان‌دهنده پتانسیل گردشگری خلاق برای توسعه پایدار هستند، اما نیاز به مدیریت مؤثر و توجه به زیرساخت‌ها دارند، که با پیشنهادات ریچارد (۲۰۲۱) برای نوآوری مداوم همخوانی دارد.

شکل ۵. مدل مفهومی عوامل اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق

مطابق شکل (۵) مدل مفهومی «عوامل اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق» چارچوبی نظام‌مند و چندبعدی را ارائه می‌دهد که در آن هسته مرکزی، یعنی گردشگری خلاق، به‌عنوان تجربه‌ای تعاملی و خلاقانه تعریف می‌شود که نه تنها به رشد شخصی گردشگران کمک می‌کند، بلکه پایداری مقاصد گردشگری را نیز تضمین می‌نماید. این مدل با شناسایی هشت مؤلفه اصلی، شامل «ابتکار و نوآوری»، «فرهنگی»، «اجتماعی»، «اقتصادی»، «کالبدی»، «انعطاف‌پذیری و پذیرش»، «رهبری و مدیریت» و «خطرپذیری»، نشان‌دهنده گستردگی عوامل اثرگذار بر این نوع گردشگری است. روابط بین این مؤلفه‌ها از طریق فلش‌های دوطرفه ترسیم شده که بیانگر تعامل و وابستگی متقابل آن‌هاست؛ برای نمونه، ابتکار و نوآوری با مؤلفه‌های فرهنگی و کالبدی پیوند خورده و این هم‌افزایی به خلق خدمات نوین و تقویت زیرساخت‌ها منجر می‌شود.

همچنین، فلش‌های جهت‌دار از هر مؤلفه به سمت هسته مرکزی، تأثیر مستقیم و یکپارچه این عوامل را بر توسعه گردشگری خلاق برجسته می‌سازد و بر ضرورت توجه هم‌زمان به ابعاد اجتماعی، اقتصادی و کالبدی تأکید دارد. در نهایت، خروجی‌های مدل در لایه بیرونی، شامل توسعه پایدار، رشد شخصی گردشگران و ارتقای کیفیت زندگی جامعه محلی، اهداف کلان این چارچوب را محقق می‌سازد و نشان می‌دهد که گردشگری خلاق می‌تواند به‌عنوان ابزاری مؤثر برای تحقق توسعه همه‌جانبه عمل کند. این مدل می‌تواند به‌عنوان یک چارچوب تحلیلی برای سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و فعالان گردشگری مورد استفاده قرار گیرد تا با درک بهتر عوامل مؤثر، برنامه‌های توسعه گردشگری خلاق را به صورت جامع و مؤثر طراحی و اجرا نمایند.

تحلیل روابط بین مؤلفه‌های کلیدی توسعه گردشگری خلاق

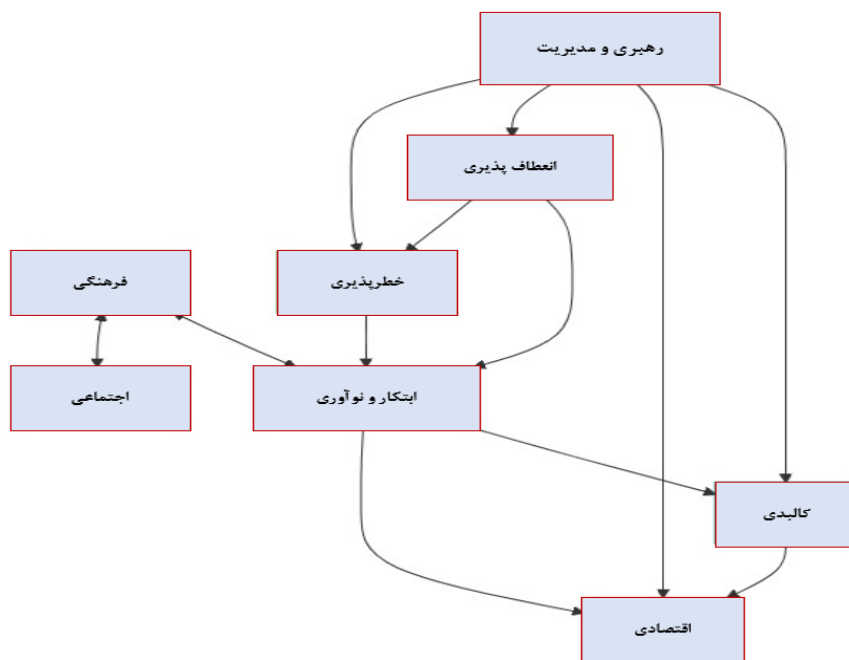
تحلیل نظام‌مند مقالات منتخب نشان‌دهنده وجود روابط پویا و چندسطحی بین مؤلفه‌های هشت‌گانه است. این روابط نه تنها بر شدت تأثیر هر مؤلفه بر توسعه گردشگری خلاق مؤثر است، بلکه الگوی پیچیده‌ای از تعاملات درون‌سیستمی را نمایان می‌سازد. رابطه دوسویه فرهنگی و ابتکار و نوآوری به‌عنوان قوی‌ترین پیوند شناسایی شد. از یک سو، محتوای فرهنگی اصیل شامل صنایع دستی،

مرور نظام‌مند مولفه‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق: روندها و شکاف‌های پژوهشی / کج زهرا ساکی و همکاران

آیین‌های بومی و غذاهای محلی، خوراک اولیه برای فعالیت‌های نوآورانه فراهم می‌کند (Remaaldo et al., 2022). از سوی دیگر، نوآوری در روش‌های ارائه و بسته‌بندی تجربیات، این محتوای فرهنگی را برای گردشگران معاصر جذاب و قابل درک می‌سازد (Gato et al., 2022). این رابطه تقویت‌کننده، موتور محرک اصلی توسعه گردشگری خلاق محسوب می‌شود.

مؤلفه رهبری و مدیریت به عنوان عامل بسترساز برای چندین مؤلفه دیگر عمل می‌نماید. برنامه‌ریزی استراتژیک و سرمایه‌گذاری هدفمند از سوی نهادهای مدیریتی، توسعه زیرساخت‌های کالبدی را ممکن ساخته و همزمان زمینه‌ساز ایجاد مدل‌های درآمدزایی اقتصادی می‌شود. همچنین، رهبری اثربخش با ایجاد فضای اعتماد و حمایت سازمانی، بستر لازم برای خطرپذیری حساب‌شده و نوآوری را فراهم می‌آورد. مؤلفه اجتماعی با مؤلفه فرهنگی رابطه‌ای متقابل دارد. از یک سو، مشارکت فعال جامعه محلی در تولید و بازتولید محتوای فرهنگی، اصالت و غنای تجربیات خلاقانه را تضمین می‌کند. از سوی دیگر، تقویت هویت فرهنگی و حس غرور محلی از طریق تعامل با گردشگران، انسجام اجتماعی و تمایل به مشارکت را افزایش می‌دهد.

مؤلفه انعطاف‌پذیری به عنوان عامل تعدیل‌گر در سیستم عمل می‌نماید. این مؤلفه از یک سو با تقویت توانایی سازگاری با تغییرات بازار، بقای اقتصادی پروژه‌های خلاقانه را تضمین کرده و از سوی دیگر با ایجاد فضای باز برای آزمایش رویکردهای جدید، زمینه‌ساز نوآوری و خطرپذیری می‌شود. مؤلفه کالبدی با مؤلفه اقتصادی در رابطه‌ای مستقیم قرار دارد. توسعه زیرساخت‌های فیزیکی مناسب نه تنها مستلزم سرمایه‌گذاری اقتصادی است، بلکه با ایجاد فضاهای کارگاهی و نمایشی، خود به منبع درآمدزایی و اشتغال‌زایی تبدیل می‌شود. در نهایت، مؤلفه خطرپذیری اگرچه کم‌تکرارترین مؤلفه است، اما به عنوان کاتالیزور سیستم عمل می‌کند. تمایل به آزمایش ایده‌های جدید و پذیرش ریسک‌های محاسبه‌شده، شرط لازم برای شکستن مرزهای سنتی و خلق تجربیات بدیع است. این شبکه درهم‌تنیده از روابط، ماهیت چندبعدی و پیچیده توسعه گردشگری خلاق را نشان می‌دهد و تأکید می‌کند که موفقیت در این حوزه مستلزم توجه همزمان به تمامی ابعاد و روابط بین آنهاست.

شکل ۶. روابط بین مؤلفه‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق

بحث و نتیجه گیری

پژوهش حاضر با هدف شناسایی و تحلیل مؤلفه‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق، به مرور نظام‌مند ۵۶ مقاله علمی منتشر شده در بازه زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۵ پرداخته است. این مطالعه تلاش دارد با ارائه نگاهی جامع، ابعاد چندگانه گردشگری خلاق و نقش آن در توسعه پایدار مقاصد گردشگری را تبیین کند. یافته‌های پژوهش نشان داد که گردشگری خلاق پدیده‌ای چندبعدی است که متأثر از هشت مؤلفه اصلی شامل ابتکار و نوآوری، فرهنگ، اجتماع، اقتصاد، کالبد، انعطاف‌پذیری، رهبری و مدیریت و خطرپذیری می‌باشد. افزایش معنادر تعداد انتشارات به‌ویژه از سال ۲۰۲۱ به بعد، بیانگر توجه فزاینده پژوهشگران به این حوزه در واکنش به تغییرات جهانی همچون همه‌گیری کووید-۱۹ و گرایش گردشگران به تجربیات شخصی‌سازی شده و پایدار است. این روند با مفهوم «گذار از گردشگری فرهنگی به گردشگری خلاق» که توسط داکسبری و ریچاردز (۲۰۱۹) مطرح شده، همخوانی دارد و همچنین با ظهور گردشگری خلاق ۴۰ (Islam & Sadhukhan, 2024) قابل تفسیر است.

ابتدا، مؤلفه ابتکار و نوآوری (۳۶ مقاله) به‌عنوان پراچ‌ترین عامل و هسته مرکزی گردشگری خلاق تفسیر می‌شود، زیرا تجربیات منحصربه‌فردی مانند کارگاه‌های هنری را ایجاد می‌کند و رشد شخصی گردشگران را تسهیل می‌نماید. اهمیت آن در افزایش رقابت‌پذیری مقاصد و تحول صنعت سنتی نهفته است، همان‌طور که ریچاردز (۲۰۲۱) بیان می‌کند: یادگیری خلاقانه مهارت‌های شخصی را توسعه می‌دهد و پتانسیل خلاقانه را افزایش می‌دهد. این مؤلفه با مطالعه تالوکر و همکاران (۲۰۲۴) مقایسه‌پذیر است، که نوآوری را عامل کلیدی پایداری اقتصادی می‌داند، زیرا محصولات جدید را در پاسخ به تقاضای متغیر گردشگران تولید می‌کند و وابستگی به گردشگری انبوه را کاهش می‌دهد. علاوه بر این، مؤلفه فرهنگی (۳۵ مقاله) به‌عنوان پایه‌ای برای تعاملات عمیق تفسیر می‌شود، که میراث ملموس و ناملموس را به تجربیات زنده تبدیل می‌کند. اهمیت آن در حفظ تنوع فرهنگی و تعادل بین اقتصاد و پایداری است، زیرا گاتو^۱ و همکاران (۲۰۲۲) تأکید دارند که تجربیات فرهنگی عمیق‌تر به وفاداری گردشگران منجر می‌شود. این مؤلفه با تعریف یونسکو (۲۰۰۶) از گردشگری خلاق به‌عنوان "سفری آموزشی برای گسترش ظرفیت‌های خلاقانه" همخوانی دارد و در مقایسه با کابسا^۲ و همکاران (۲۰۲۰) نقش آن را در ارزش‌گذاری ویژگی‌های محلی برای توسعه مناطق کمتر شناخته‌شده برجسته می‌کند.

در ادامه، مؤلفه اجتماعی (۲۶ مقاله) به‌عنوان عامل تقویت‌کننده تعاملات متقابل بین گردشگران و جوامع محلی تفسیر می‌شود که مبادله دانش و تجربیات را تسهیل می‌کند. اهمیت آن در ایجاد وحدت و هویت فرهنگی نهفته است، زیرا تونگساماک و جیتپاکدی (۲۰۱۹) بیان می‌کنند: "گردشگران و جامعه محلی دانش متقابل دریافت می‌کنند"، که به نگرش مثبت‌تر به زندگی منجر می‌شود (Ambroz & Ovsenik, 2011). این مؤلفه با رومائو^۳ (۲۰۲۰) مقایسه‌پذیر است، که آن را تقویت‌کننده نسل سوم گردشگری با تمرکز بر میدان‌های بیشتر و پایداری اجتماعی می‌داند. مؤلفه اقتصادی (۲۴ مقاله) به‌عنوان عامل تحول‌آفرین تفسیر می‌شود، زیرا درآمدزایی از طریق نوآوری در محصولات را فراهم می‌کند. اهمیت آن در کاهش فقر و افزایش امنیت اقتصادی است، همان‌طور که ورزبرگر (۲۰۰۹) آن را ابزاری برای تحول صنعت سنتی توصیف می‌کند. این مؤلفه با بذرافشان و بامری (۲۰۱۸) همخوانی دارد، که تمرکز بر خلاقیت را برای توسعه مناطق ضروری می‌شمارد و تعادل اقتصادی را تقویت می‌کند.

از سوی دیگر، مؤلفه کالبدی (۲۱ مقاله) به‌عنوان زیرساخت حمایتی تفسیر می‌شود، که فضاهای فیزیکی مانند کارگاه‌ها را برای تجربیات مهیا می‌کند. اهمیت آن در بهبود دسترسی و کیفیت است، زیرا ریچاردز (۲۰۱۸) بر توسعه فضاهای خلاقانه تأکید دارد و

1. Gato
2. Cabeça
3. Romao

مرور نظام‌مند مولفه‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق: روندها و شکاف‌های پژوهشی / کیم زهرا ساکی و همکاران

با موخوپادهای^۱ و همکاران (۲۰۲۳) همخوانی دارد که آن را به پایداری زیست‌محیطی مرتبط می‌داند. مؤلفه انعطاف‌پذیری و پذیرش (۱۶ مقاله) نیز به‌عنوان عامل مدیریت تغییرات بازار تفسیر می‌شود، که اهمیت آن در مقابله با چالش‌ها نهفته است. کریتور^۲ (۲۰۱۷) آن را کلیدی برای ارتباط با سبک زندگی خلاقانه می‌داند و این مؤلفه با روماتو (۲۰۲۰) مقایسه‌پذیر است. علاوه بر این، مؤلفه رهبری و مدیریت (۱۴ مقاله) به‌عنوان راهبردی برای برنامه‌ریزی تفسیر می‌شود که موفقیت مقاصد را تضمین می‌کند. اهمیت آن در پر کردن شکاف‌های اجرایی است، زیرا هورنگ و همکاران (۲۰۱۶) مدیریت نوآورانه را عامل کلیدی می‌داند. در نهایت، مؤلفه خطرپذیری (۸ مقاله)، هرچند با کمترین توجه، به‌عنوان عامل حیاتی نوآوری تفسیر می‌شود، زیرا مظفری و همکاران (۱۴۰۰) آن را راه‌حل برای مشکلات توصیف کرده‌اند. اهمیت آن در پذیرش ریسک برای تجربیات جدید است و با یافته‌های صادقی (۱۴۰۰) همخوانی دارد، که آن را استراتژی گسترش نوآوری می‌داند.

در مجموع، نتایج پژوهش حاضر در زمینه شناسایی مؤلفه‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق، در مقایسه با مطالعات مشابه، به‌ویژه پژوهش خدپناه و مصری‌عیسی‌لو (۱۴۰۳) شباهت‌ها و تفاوت‌های قابل توجهی نشان می‌دهد. هر دو مطالعه بر اهمیت خلاقیت و فرهنگ به‌عنوان محورهای اصلی گردشگری خلاق تأکید دارند؛ با این حال، پژوهش حاضر با بهره‌گیری از رویکرد مرور نظام‌مند و بررسی ۵۵ مقاله علمی در بازه زمانی گسترده‌تر (۲۰۰۰ تا ۲۰۲۵) توانسته است ابعاد جدیدی نظیر رهبری و مدیریت، خطرپذیری و انعطاف‌پذیری را به چارچوب مفهومی گردشگری خلاق بیفزاید؛ مؤلفه‌هایی که در تحقیق خدپناه و مصری‌عیسی‌لو کمتر مورد توجه قرار گرفته بودند.

این پژوهش با وجود جامعیت، با چند محدودیت همراه بوده است. نخست، دامنه بررسی به مقالات منتشرشده در بازه زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۵ و پایگاه‌های علمی معتبر محدود شد؛ از این‌رو برخی مطالعات غیرانگلیسی، منابع خاکستری و گزارش‌های اجرایی در تحلیل وارد نشده‌اند. دوم، ماهیت اسنادی و کتابخانه‌ای پژوهش مانع از بررسی داده‌های میدانی و مطالعات موردی شد. سوم، تمرکز بر تحلیل کیفی مبتنی بر کدگذاری، امکان سنجش کمی شدت اثر مؤلفه‌ها را محدود کرده است. افزون بر این، دسترسی محدود به متن کامل برخی مقالات بین‌المللی نیز ممکن است بر جامعیت نتایج اثر گذاشته باشد.

نوآوری اصلی این پژوهش در ارائه یک چارچوب جامع و چندبعدی از گردشگری خلاق نهفته است که به‌طور هم‌زمان الگوهای تمرکز پژوهشی، خلأهای دانشی و روندهای زمانی را شناسایی می‌کند. تحلیل فراوانی مؤلفه‌ها نشان داد در حالی که نوآوری و فرهنگ بیشترین توجه پژوهشی را به خود اختصاص داده‌اند، مؤلفه خطرپذیری کمترین میزان تمرکز را داشته است؛ موضوعی که یک شکاف پژوهشی معنادار در ادبیات گردشگری خلاق را آشکار می‌سازد. همچنین، تحلیل روند زمانی مقالات، اهمیت فزاینده این حوزه در دهه اخیر را به‌وضوح نشان می‌دهد.

تنوع در تمرکز نویسندگان بر مؤلفه‌های مختلف نشان‌دهنده چندبعدی بودن گردشگری خلاق و ضرورت رویکردهای میان‌رشته‌ای در مطالعه آن است. تجربه‌های جهانی مانند آنته‌مورو در ماداگاسکار، نلسون در نیوزلند، و شهرهای خلاق ایران (اصفهان و رشت) نشان می‌دهند که گردشگری خلاق می‌تواند با تکیه بر منابع محلی و مشارکت جامعه، به توسعه پایدار منجر شود. با این حال، نبود تمرکز همزمان بر تمامی مؤلفه‌ها در مقالات بررسی‌شده، حاکی از شکاف‌های پژوهشی است که نیازمند تحقیقات جامع‌تر در آینده است.

نتایج این مطالعه بر ضرورت توجه به زیرساخت‌های کالبدی و مدیریت مؤثر تأکید دارد، زیرا این عوامل در کنار خلاقیت و فرهنگ، برای موفقیت گردشگری خلاق ضروری هستند. افزایش انتشارات کمی در سال‌های اخیر نشان‌دهنده تلاش برای درک بهتر انگیزه‌ها و تأثیرات گردشگری خلاق بر گردشگران و مقاصد است، که می‌تواند سیاست‌گذاری‌های آینده را هدایت کند. با وجود

مطالعات مدیریت گردشگری عصر هوشمند، دوره دوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۴

بیشرفت‌های صورت گرفته، خلأهایی در بررسی جنبه‌های اقتصادی و اجتماعی در برخی مطالعات مشاهده می‌شود که نیازمند توجه بیشتر در تحقیقات آتی است.

بنابراین، برای تحقیقات آتی و در راستای توسعه دانش گردشگری خلاق، پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آینده به بررسی عمیق‌تر مؤلفه خطرپذیری از طریق مطالعات کمی و مدل‌سازی بپردازند. همچنین انجام تحقیقات میدانی و مطالعات موردی در مناطق کمتر توسعه‌یافته می‌تواند به درک بهتر ابعاد عملی مؤلفه‌ها کمک کند. افزون بر این، مطالعات تطبیقی میان کشورهای مختلف با زمینه‌های فرهنگی و اقتصادی متفاوت، می‌تواند به تعمیم‌پذیری نتایج و غنای نظری این حوزه منجر شود.

یافته‌های این پژوهش نشان دادند که توسعه گردشگری خلاق به‌عنوان یکی از راهبردهای نوین رشد پایدار، مستلزم توجه هم‌زمان به مؤلفه‌های فرهنگی، نوآوری، اجتماعی، اقتصادی و مدیریتی است. بر این اساس، مجموعه‌ای از پیشنهادها کاربردی و پژوهشی در راستای نتایج حاصل از مرور نظام‌مند ارائه می‌شود:

این پژوهش پیشنهاد می‌کند که سیاست‌گذاران و مدیران محلی با بهره‌گیری از مؤلفه‌های شناسایی شده، برنامه‌ریزی‌های هدفمندی برای توسعه گردشگری خلاق در مقاصد مختلف انجام دهند: مثلاً سرمایه‌گذاری در نوآوری فرهنگی و زیرساخت‌های کالبدی برای مقاصدی مانند اصفهان، و ترویج کارگاه‌های تعاملی برای افزایش درآمد محلی. همچنین، مدیران گردشگری می‌توانند با تمرکز بر رهبری و انعطاف‌پذیری، تجربیات خلاقانه را پایدار کنند.

همچنین، پیشنهاد می‌شود وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی با همکاری شهرداری‌ها و نهادهای محلی، چارچوبی جامع مبتنی بر هشت مؤلفه شناسایی شده (نوآوری، فرهنگ، اجتماع، اقتصاد، کالبد، انعطاف‌پذیری، مدیریت و خطرپذیری) طراحی کند تا توسعه گردشگری خلاق در سطوح محلی و ملی جهت‌دار و هدفمند گردد.

مدیران شهری و فعالان گردشگری می‌توانند از طریق ایجاد کارگاه‌ها، بازارچه‌های صنایع دستی و رویدادهای فرهنگی مشارکتی، بستری برای تعامل گردشگران و جامعه میزبان فراهم کنند. این اقدام ضمن تقویت هویت فرهنگی مقصد، به اشتغال‌زایی و پایداری اقتصادی کمک می‌کند.

آموزش مهارت‌های خلاقیت، کارآفرینی فرهنگی و ریسک‌پذیری به فعالان گردشگری می‌تواند نقش بسزایی در ارتقای کیفیت تجربه گردشگران و توسعه اقتصادی جوامع میزبان داشته باشد.

از آن‌جا که مؤلفه‌های «خطرپذیری» و «انعطاف‌پذیری» در مطالعات گذشته کم‌تر مورد توجه قرار گرفته‌اند، توصیه می‌شود پژوهش‌های آینده با طراحی مدل‌های تجربی، تأثیر این مؤلفه‌ها را بر پایداری و نوآوری در مقاصد گردشگری بررسی کنند.

به منظور پایش اثربخشی برنامه‌های گردشگری خلاق، پیشنهاد می‌شود نظام ارزیابی مستمری طراحی شود تا عملکرد شهرها و مقاصد در ابعاد فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی سنجیده و گزارش‌های سالانه منتشر گردد.

در نهایت، گردشگری خلاق به‌عنوان یک راهبرد توسعه، پتانسیل بالایی برای ایجاد تعادل بین رشد اقتصادی، حفظ فرهنگ و پایداری زیست‌محیطی دارد، مشروط بر اینکه با مدیریت صحیح و نوآوری مداوم همراه شود. این مطالعه با ارائه یک مرور نظام‌مند، زمینه را برای تحقیقات آینده در جهت پر کردن شکاف‌ها و توسعه مدل‌های عملی برای پیاده‌سازی گردشگری خلاق فراهم می‌کند.

تحقیق حاضر با تحلیل اسنادی مولفه‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق، نشان داد که این نوع گردشگری با تأکید بر نوآوری و تعامل فرهنگی، پتانسیل بالایی برای رشد پایدار و اقتصادی دارد، اما نیازمند مدیریت مؤثر و توجه به زیرساخت‌هاست. با این حال، این پژوهش همانند سایر مطالعات مرور نظام‌مند با چند محدودیت همراه بوده است. نخست، دامنه بررسی به مقالات منتشرشده در بازه زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۵ و پایگاه‌های علمی معتبر محدود شد؛ از این‌رو ممکن است برخی مطالعات غیرانگلیسی،

مرور نظام‌مند مولفه‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق: روندها و شکاف‌های پژوهشی / کج زهرا ساکی و همکاران

گزارش‌های اجرایی یا منابع خاکستری در تحلیل وارد نشده باشند. دوم، به دلیل ماهیت اسنادی و کتابخانه‌ای پژوهش، داده‌های میدانی یا مطالعات موردی مورد بررسی قرار نگرفت که این امر می‌تواند بازتاب جنبه‌های عملی موضوع را محدود سازد. سوم، تمرکز پژوهش بر تحلیل کیفی مبتنی بر کدگذاری سبب شد امکان سنجش کمی شدت و میزان تأثیر مؤلفه‌ها فراهم نباشد. افزون بر این، دسترسی محدود به متن کامل برخی مقالات بین‌المللی نیز ممکن است به حذف تعدادی از منابع مرتبط انجامیده باشد. بر این اساس، پیشنهاد می‌شود در مطالعات آینده با بهره‌گیری از داده‌های میدانی و روش‌های تحلیل آماری، امکان آزمون تجربی روابط میان مؤلفه‌ها و تعمیم‌پذیری نتایج فراهم شود.

حامی مالی

پژوهش حاضر بدون دریافت هیچ گونه حمایت مالی انجام شد.

سهم نویسندگان در پژوهش

نویسندگان به طور مساوی در طراحی مطالعه، جمع‌آوری داده‌ها، تحلیل و نگارش مقاله مشارکت داشته‌اند.

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند که هیچ تضاد منافع مالی یا غیرمالی مرتبط با این پژوهش ندارند.

منابع

- احمدزاده، حسن، داداش‌پور مقدم، مجید، حضرتی، محمدحسین. (۱۳۹۹). توسعه گردشگری شهری براساس شاخص‌های خلاقیت شهری (مطالعه موردی: شهر قزوین). نشریه شباک، ۳ (۶)، ۱۵۶-۱۴۵.
- <https://civilica.com/doc/1506343>
- احمدی‌فرد، نرگس و سعیدی‌راد، مجید. (۱۴۰۲). تحلیل سیستمی پیشران‌های کلیدی موثر بر توسعه گردشگری خلاق در شهرستان بروجرد، توسعه پایدار محیط جغرافیایی، ۵ (۹)، ۱۷۹-۱۶۳.
- <https://doi.org/10.48308/sdge.2023.231915.1131>
- اسدی‌کرم، رخساره. (۱۴۰۲). بررسی و تحلیل وضعیت گردشگری خلاق (مطالعه موردی: شهرستان رابر)، پژوهش‌های گردشگری و توسعه پایدار، ۲۵ (۶)، ۳۴-۲۵.
- <https://civilica.com/doc/2027043>
- اسدی، مژگان. (۱۴۰۰). سنجش و طراحی صنعت گردشگری با تأکید بر گردشگری خلاق (نمونه موردی: شهر زنجان)، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. دانشگاه صنعتی جندی‌شاپور دزفول.
- اقبال مقدم، رویا، سعیده زر آبادی، زهرا سادات و ذبیحی، حسین. (۱۴۰۱). ارائه مدل توسعه گردشگری خلاق در بافت‌های تاریخی با رویکرد کسب و کارهای نوپا در ایران، اقتصاد و برنامه‌ریزی شهری، ۴ (۱)، ۱۲۹-۱۱۶.
- <https://doi.org/10.22034/uep.2023.385717.1330>
- ایزدی‌سعدی، علی‌اکبر، تقوایی، مسعود و پیوسته‌گر، یعقوب. (۱۴۰۳). نقش خدمات در توسعه گردشگری، مطالعه موردی: کلانشهر شیراز، جغرافیا (نشریه انجمن جغرافیایی ایران)، ۲۲ (۸۲)، ۲۶-۱.
- <https://doi.org/10.22034/iga.2024.2038471.1328>
- بذرافشان، جواد و بامری، علی. (۱۳۹۷). بررسی و تحلیل وضعیت گردشگری خلاق در شهر زاهدان. برنامه‌ریزی منطقه‌ای. ۸ (۳۱).
- <https://dorl.net/dor/20.1001.1.22516735.1397.8.31.12.4>
- تقوایی، مسعود، موسوی کیفیت، مرضیه و قاسمی الوری، فاطمه. (۱۴۰۲). تبیین راهکارهای توسعه گردشگری خلاق در خدمات گردشگری (مطالعه موردی: شهر اصفهان)، برنامه‌ریزی فضایی، ۱۲ (۴)، ۱۴۶-۱۲۵.
- <https://doi.org/10.22108/sppl.2023.135565.1675>
- حاتمی ماریینی، نسترن. (۱۳۹۷). بررسی نقش شهروندان در توسعه گردشگری خلاق (مورد پژوهی: شهر اصفهان). پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. دانشگاه هنر اصفهان.

مطالعات مدیریت گردشگری عصر هوشمند، دوره دوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۴

حجاریان، احمد (۱۴۰۱). اثرات گردشگری خلاق بر پایداری سرمایه‌های معیشتی خانوارهای روستایی منطقه ارسباران، روستا و توسعه پایدار فضا، ۲(۴)، ۶۳-۲۲.

<https://doi.org/10.22077/vssd.2023.5664.1133>

حسن‌زاده، محمد، چنور، محمدی. (۱۴۰۲). تبیین وضعیت گردشگری خلاق و تأثیر آن بر توسعه اقتصادی (مورد مطالعه: شهر پاوه). فصلنامه جغرافیایی فضای گردشگری، ۱۲ (۴۷)، ۱۰۹-۱۲۶.

https://journals.iau.ir/article_706771.html

حیدری، محمد تقی، برزگر، صادق، رسولی، محمد. (۱۴۰۳). ارائه الگوی رقابت پذیری پایدار در جهان پسا کرونا با رویکرد توسعه گردشگری خلاق (مطالعه موردی: شهر زنجان)، فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی شهری، ۱۵ (۵۶).

<https://civilica.com/doc/2072069>

خدایانه، بهمن، مصری عیسی لو، فریبا. (۱۴۰۳). مرور نظام‌مند ادبیات گردشگری خلاق با رویکرد فراترکیب، نشریه گردشگری شهری، ۱۲ (۳)، ۱۱۳-۱۲۶.

<https://dori.net/dor/10.22059/jut.2025.378675.1222>

خدایور، آمنه و گلستانی، مریم. (۱۴۰۱). توسعه پایدار گردشگری خلاق با استفاده از رویکرد پویایی‌شناسی سیستم، برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۱۱ (۴۳)، ۷۵-۹۴.

<https://doi.org/10.22080/jtpd.2023.24283.3739>

رباطی‌انارکی، عاطفه. (۱۳۹۵). برنامه‌ریزی راهبردی گردشگری خلاق (نمونه موردی: شهر نایین). پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. دانشگاه هنر اصفهان.

رسولی، نشمیل، موسوی، میرنجف و هوشیار، حسن. (۱۳۹۹). تدوین سناریوهای گردشگری خلاق در شهر ارومیه، دانش شهرسازی، ۴ (۴)، ۱۰۱-۱۶۱.

<https://dori.net/dor/doi:10.22124/upk.2020.15374.1371>

رضایی، محمدرضا و ساجدی، سعید. (۱۴۰۴). سنجش نگرش جامعه میزبان به توسعه گردشگری در مناطق خشک (مطالعه موردی: شهرستان طبس)، مطالعات مدیریت گردشگری عصر هوشمند، ۲ (۱)، ۱۷۶-۱۹۲.

<https://doi.org/10.22072/tmsse.2025.2051044.1024>

رمضان پور بیجی، مائده. (۱۳۹۹). راهکارهای توسعه گردشگری فرهنگی با رویکرد گردشگری خلاق شهری (نمونه موردی: شهر رشت). پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد. دانشگاه گیلان.

رومیانی، احمد و یوسف‌زاده سهل‌آبادی، فهیمه. (۱۴۰۳). تحلیل اثرات جاذبه‌های گردشگری شهری بر اوقات فراغت شهروندان (مطالعه موردی: شهر خرم‌آباد). مطالعات مدیریت گردشگری عصر هوشمند، ۱ (۱)، ۱۵۶-۱۴۰.

<https://doi.org/10.22072/tmsse.2024.722037>

زندی، ابتهاج. (۱۴۰۳). گردشگری خلاق و باز آفرینی زیست‌بوم سهند، اولین همایش ملی ژئوتوریسم و زیست بوم سهند: چالش‌ها و راهکارها، مراغه.

<https://civilica.com/doc/2205565>

سلطانی، زهرا، گودرزی، مجید و باوی، سمیه. (۱۴۰۴). مدل‌سازی معادلات ساختاری عوامل مؤثر بر شکل‌گیری و پایداری اقامتگاه‌های بوم‌گردی شهرستان آبادان، جغرافیا (نشریه انجمن جغرافیایی ایران)، ۲۳ (۸۴)، ۸۷-۶۵.

<https://doi.org/10.22034/jiga.2025.2049631.1369>

سلیمانی، سارا، کسان، صبا، تاج‌زاده نمین، ابوالفضل اردشیر. (۱۴۰۲). شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر گردشگری خلاق (نمونه موردی: هورامان استان کردستان). گردشگری و توسعه، ۳۷ (۱۷)، ۱۳۹-۱۲۳.

<https://doi.org/10.22034/jtd.2023.357543.2653>

شریفی، سیده ثریا، حیدری چپانه، رحیم و روستایی، شهرپور. (۱۴۰۴). توسعه گردشگری شهری و مدیریت تصویر مقصد، (مورد مطالعه: شهر بوکان، ایران)، مطالعات مدیریت گردشگری عصر هوشمند، ۲ (۱)، ۶۷-۵۵.

<https://doi.org/10.22072/tmsse.2025.2043763.1016>

شریفیان، نداییگم، احمدی، فرشته، گندمکار، امیر، مسعود، محمد و صابری، حمید. (۱۴۰۳). تدوین الگوی بومی شهر خلاق گردشگری؛ نمونه موردی شهر بابلسر. فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای، ۱۴ (۵۶)، ۲۸۰-۲۶۳.

<https://doi.org/10.22034/jgeoq.2024.255755.2804>

مرور نظام‌مند مولفه‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق: روندها و شکاف‌های پژوهشی / کج زهرا ساکی و همکاران

صابری‌فر، رستم. (۱۳۹۹). نقش گردشگری خلاق در ماندگاری گردشگران و اثر آن بر توسعه توسعه اقتصادی (نمونه نمونه موردی بشرویه خراسان جنوبی)، *آمایش فضا و ژئوماتیک*، ۲۴ (۴)، ۲۰۷-۱۷۷.

<https://civilica.com/doc/2151112>

صادقی، حجت‌الله. (۱۴۰۰). تحلیل شاخص‌های گردشگری خلاق در مناطق روستایی (مورد مطالعه: شهرستان دزپارت)، *روستا و توسعه پایدار فضا*، ۲ (۲)، ۶۸-۵۵.

<https://doi.org/10.22077/vssd.2021.4709.1038>

صادقی، شیماء. (۱۳۹۸). طراحی محورهای فرهنگی مبتنی بر رویکرد گردشگری خلاق: محور جویاره. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. دانشگاه تربیت مدرس.

صفایی‌پور، مسعود، جعفری، یحیی. (۱۳۹۹). تحلیل وضعیت مؤلفه‌های گردشگری خلاق در کلان‌شهر تبریز به‌عنوان پایتخت گردشگری کشورهای اسلامی، *تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی*، ۲۱ (۶۰)، ۱۲۶-۱۰۷.

<http://jgs.khu.ac.ir/article-1-3116-fa.html>

عابدینی، اصغر، نقیعی، فریدون، عبدود، محسن، جبارپور مهرآباد، فاطمه، اسدی آیدنلو، مائده. (۱۴۰۳). توان‌سنجی تبدیل محلات بافت تاریخی به محلات خلاق گردشگری شهری با رویکرد شهرهای ۱۵ دقیقه‌ای، (نمونه موردی: بافت تاریخی ارومیه)، *پژوهش‌های جغرافیایی انسانی*، ۵۶ (۳)، ۵۶-۳۵.

<https://doi.org/10.22059/jhgr.2023.332089.1008392>

علیزاده، پویا. (۱۴۰۱). بررسی شاخص‌های گردشگری خلاق در توسعه اقتصادی (مطالعه موردی شهر گردشگری مشکین‌شهر). *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. دانشگاه زنجان.

فخری‌پور محمدی، افسانه، شمعی، علی، پرزادی، طاهر و ساسان‌پور، فرزانه. (۱۴۰۲). تحلیل تصویر ذهنی گردشگران با تأکید بر گردشگری خلاق (مورد مطالعه: منطقه ۱۲ تهران)، *گردشگری و توسعه*، ۱۲ (۱)، ۳۴۳-۳۲۵.

[doi: 10.22034/jtd.2022.309566.2476](https://doi.org/10.22034/jtd.2022.309566.2476)

فواد عبدالکریم، نارین، اکبرپور، محمد و مرادی، امیدعلی. (۱۴۰۳). بررسی موانع توسعه گردشگری روستایی با تأکید بر توسعه پایدار گردشگری (مورد مطالعه: بخش میدان شهرستان خانقین عراق)، *مطالعات مدیریت گردشگری عصر هوشمند*، ۱ (۱)، ۱۳۹-۱۱۸.

<https://doi.org/10.22072/tmsse.2024.722038>

قاصدی، مرضیه. (۱۳۹۷). بررسی تمایل گردشگران به تجربه گردشگری خلاق در تهران و عوامل مؤثر بر آن. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. دانشگاه تهران.

قدیمی، سیده درسا، قدیمی، سیده دل آرام. (۱۳۹۴). گردشگری به مثابه راهبرد توسعه خلاق در بافت فرسوده شهری (نمونه موردی: بازار تجریش)، *کنفرانس بین‌المللی عمران، معماری و زیرساخت‌های شهری*، تبریز

<https://civilica.com/doc/448359>

کاوسی، مسعود، صابری، حمید، مومنی نجف‌آبادی، مهدی، و خادم‌الحسینی، احمد. (۱۴۰۱). تحلیل نقش گردشگری خلاق در توسعه شهری با استفاده از شاخص‌های فضایی موران (مطالعه موردی شهر ایذه). *فصلنامه علمی و پژوهشی پژوهش و برنامه‌ریزی شهری*، ۱۳ (۴۹)، ۹۹-۱۰۹.

<https://doi.org/10.30495/jupm.2022.29802.4109>

کروبی، مهدی، ربانی، راضیه و یوسفی، جواد. (۱۴۰۲). بررسی دیدگاه انسان‌شناسی به ارتباطات اجتماعی در فضاهای خلاق گردشگری: محور چهارباغ اصفهان، *مطالعات اجتماعی گردشگری*، ۱۱ (۲۲)، ۲۴-۱.

<https://doi.org/10.52547/journalitor.36060.11.22.1>

کیانی سلمی، صدیقه و عباسیان، سعید. (۱۴۰۳). بررسی ادراک جوامع محلی نسبت به شاخص‌های توسعه پایدار گردشگری. *مطالعات مدیریت گردشگری عصر هوشمند*، ۱ (۱)، ۲۵-۱.

<https://doi.org/10.22072/tmsse.2024.722045>

گلی گرمستانی، زهرا. (۱۳۹۵). *راهکارهای توسعه گردشگری خلاق شهری در ایران* (مطالعه موردی: شهر ساری). *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. *موسسه آموزش عالی حکیم جرجانی*.

لطفی، صدیقه، مومن‌پور آکردی، مریم. (۱۴۰۱). ارزیابی پتانسیل گردشگری به منظور شکل‌گیری گردشگری خلاق (مطالعه موردی: شهرستان بهشهر). *فصلنامه جغرافیایی فضای گردشگری*، ۱۲ (۴۵)، ۳۸-۲۱.

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.22518827.1401.12.45.2.0>

مطالعات مدیریت گردشگری عصر هوشمند، دوره دوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۴

- محقق، فائزه، تقوایی، مسعود و صادقی، نگین. (۱۴۰۰). تبیین مؤلفه‌های گردشگری خلاق پایدار در کریدورهای طبیعی شهری مطالعه موردی: محور زاینده رود اصفهان. گردشگری شهری، ۸(۴)، ۸۷-۱۰۲.
<https://doi.org/10.22059/jut.2022.335139.986>
- مسیبیان ریزی، مهدی و مسیبی، سمانه. (۱۳۹۹). تحلیل نقش توسعه گردشگری خلاق شهری در افزایش مشارکت اجتماعی شهروندان. مطالعات مدیریت گردشگری، ۶(۵۵)، ۳۲۳-۳۵۵.
<https://doi.org/10.22054/tms.2021.52524.2321>
- مصاحبی پور فرد، مریم، خادم الحسینی، احمد، صابری، حمید و مختاری ملک آبادی، رضا. (۱۴۰۰). شاخص‌سازی گردشگری خلاق شهری با رویکرد ایرانی اسلامی (مورد مطالعه شهر اصفهان)، گردشگری و توسعه، ۴(۱۰)، ۱-۱۷.
<https://doi.org/10.22034/jtd.2021.208757.1883>
- مظفری، آرین، مفیدی شمیرانی، سید مجید، فیاض، ریما. (۱۴۰۱). بررسی کارایی بالکن و بهینه‌سازی آن در مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی (مطالعه موردی: مناطق ۷ و ۸ تهران). فصلنامه جغرافیا و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۱۲(۴۸).
<https://civilica.com/doc/1509747>
- معصومی، الهه، شهرابی، بهزاد. (۱۴۰۲). بررسی امکان‌سنجی استقرار خوشه‌های گردشگری خلاق در استانهای شمالی کشور، اولین همایش ملی گردشگری خلاق: فرصت‌ها و چالش‌ها، علی‌آباد.
<https://civilica.com/doc/2064408>
- نکوئی، الهه، انوری، محمود رضا و کریمیان بستانی، مریم. (۱۴۰۱). تحلیل ابعاد اقتصادی-اجتماعی توسعه پایدار مبتنی بر گردشگری خلاق (مورد مطالعه: شهر زابل)، توسعه پایدار شهری، ۳(۶)، ۸۵-۱۰۵.
<https://doi.org/10.22034/usd.2022.696895>
- نوروزی قره‌قشلاق، حسین. (۱۴۰۲). کاربرد خلاقانه صنایع‌دستی در توسعه گردشگری شهری، اولین همایش ملی گردشگری خلاق: فرصت‌ها و چالش‌ها، علی‌آباد.
<https://civilica.com/doc/2064450>

- Abedini, A, Naghibi, F, Abdoud, M, Jabarpour Mehrabad, F, & Asadi Aydenlou, M. (2024). Evaluating the potential of transforming historical neighborhoods into creative urban tourism neighborhoods with the approach of 15-minute cities, (Case study: Historical neighborhood of Urmia), *Human Geography Research*, 56(3), 35-56. [In Persian]
<https://doi.org/10.22059/jhgr.2023.332089.1008392>
- Ahmadzadeh, H., Dadashpour Moghadam, M., & Hazrati, M. H. (2020). Urban tourism development based on urban creativity indicators (Case study: Qazvin city). *Shabak Journal*, 3(6), 145-156. [In Persian]
<https://civilica.com/doc/1506343>
- Al-Ababneh, M. (2020). The concept of creativity: definitions and theories. *International Journal of Tourism & Hotel Business Management*, 2(1), 245-249.
- Ali, F., Ryu, K., & Hussain, K. (2016). Influence of experiences on memories, satisfaction and behavioral intentions: A study of creative tourism. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 33(1), 85-100.
<https://doi.org/10.1080/10548408.2015.1038418>
- Ambroz, M., & Ovsenik, R. (2011). Tourist origin and spiritual motives. *Management: journal of contemporary management issues*, 16(2), 71-86
<https://hrcak.srce.hr/74893>
- Ardalan, S, Ziari, K, Saedi Rezvani, Navid & Habibi, K. (2019). Creative tourism model based on culture-based re-creation approach with emphasis on the idea of creative city. *Tourism and Development*, 11(1), 35-52. (In Persian)
- Asadi Karem, R. (2024). Study and analysis of the status of creative tourism (case study: Raber County). *Tourism and Sustainable Development Research*, 25(6), 25-34. [In Persian]
<https://civilica.com/doc/2027043>
- Babaei Hemmati, R, & Mousavi, N. (2014). Creative Tourism. Qom: Successful Youth Publications. [In Persian]
- Bakas, F. E., Silva, S., & Duxbury, N. (2025). The structure and dynamics of creative tourism: an ePortfolio approach. *Tourism Culture & Communication*, 25(1), 1-16.

مرور نظام‌مند مولفه‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق: روندها و شکاف‌های پژوهشی / کج زهرا ساکی و همکاران

- <https://doi.org/10.3727/109830423X16930742988201>
 Bazrafshan, J, & Bamri, A. (2018). Study and analysis of the status of creative tourism in Zahedan city. *Quarterly Journal of Regional Planning*, 8(31), 167- 169. [In Persian]
<https://dorl.net/dor/20.1001.1.22516735.1397.8.31.12.4>
- Brendan, C. (2016). Tourism Culture: Nexus, Characteristics, Context and Sustainability, *Tourism Management*, 53,229–243.
<https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.10.002>
- Brodie, R.J., Lim, W.M., Gandhi, S. and Manrai, A.K. (2025), “Guidelines for developing a new research stream: lessons from customer engagement research”, *Journal of Global Marketing*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print,
[doi: 10.1080/08911762.2025.2441543](https://doi.org/10.1080/08911762.2025.2441543)
- Cabeça, S. M., Gonçalves, A. R., Marques, J. F., & Tavares, M. (2020). Creative tourism as an inductor of co-creation experiences: The CREATOUR project in the Algarve. In G. Pinto & M. Guerreiro (Eds.), *Handbook of research on resident and tourist perspectives on travel destinations* (pp. 269–285). IGI Global.
<https://doi.org/10.4018/978-1-7998-3156-3.ch013>
- Castro, C. M. D.(2012). *New Technology and Creative Tourism: A Case Study For t City of Porto As Novas Tecnologias E O Turismo Criativo, Estudo De Caso Da Cidade Do Porto* (Doctoral Dissertation), PP: 1-92.
- Cheng, T. M., & Chen, M. T. (2023). Creative atmosphere in creative tourism destinations: Conceptualizing and scale development. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 47(3), 590-615
[.https://doi.org/10.1177/10963480211012459](https://doi.org/10.1177/10963480211012459)
- Creatour. *The State of the Art in Creative Tourism*; OECD Publishing: Paris, France, 2017.
<http://dx.doi.org/10.3390/su13010002>
- Duxbury, N., & Richards, G. (2019). Towards a research agenda for creative tourism: Developments, diversity, and dynamics. *A research agenda for creative tourism*, 1-14.
<https://doi.org/10.4337/9781788110723.00008>
- Eqbal Moghadam, R, Saeedeh Zarabadi, Z, & Zabihi, H. (2023). Presenting a model for developing creative tourism in historical contexts with a start-up business approach in Iran. *Economics and Urban Planning*, 4(1), 116 129. [In Persian]
<https://doi.org/10.22034/uep.2023.385717.1330>
- Evans, G. (2005). Creative spaces: strategies for creative cities. *Tourism, creativity and development: ATLAS reflections*, 7-10.
- Fouad Abdulkarim, N., Akbarpour, M., & Moradi, O. (2024). Investigating the barriers to rural tourism development with emphasis on sustainable tourism development (Case study: Meydan district, Khanqin county, Iraq). *Smart Era Tourism Management Studies*, 1(1), 118–139. [In Persian]
<https://doi.org/10.22072/tmsse.2024.722038>
- Gato, M., Dias, Á., Pereira, L., da Costa, R. L., & Gonçalves, R. (2022). Marketing communication and creative tourism: An analysis of the local destination management organization. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 8(1), 40.
<http://dx.doi.org/10.1504/IJBE.2022.10047754>
- Ghadimi, S. D., & Ghadimi, S. D. (2015). Tourism as a strategy for creative development in deteriorated urban fabric (Case study: Tajrish Bazaar). *International Conference on Civil Engineering, Architecture and Urban Infrastructure*, Tabriz. [In Persian]
<https://civilica.com/doc/448359>
- Ghanian, M., & Remoaldo, P. (2023). Using data envelopment analysis to evaluate the efficiency of creative tourism in Portugal. *Tourism & Management Studies*, 19(4), 61-71.
<https://doi.org/10.18089/tms.2023.190405>
- Ghasedi, M. (2018). Investigating Tourists’ Desire to Experience Creative Tourism in Tehran and Its Factors. Master’s Thesis. University of Tehran. [In Persian]

- Goli Garmestani, Z. (2016). Strategies for developing creative urban tourism in Iran (case study: Sari city). Master's thesis. Hakim Jorjani Institute of Higher Education. [In Persian]
- Hajarian, A. (2024). Analysis of the causal pattern of effective criteria in the development of creative tourism in Iran. *Tourism and Leisure* 9.18 (2024): 127-149. [In Persian]
<https://doi.org/10.22133/tlj.2024.453652.1169>
- Hatami Marbini, N. (2018). The role of citizens in developing creative tourism (Case study: Isfahan city) [Master's thesis]. Isfahan University of Art. [In Persian]
- Heydari, M, T, Barzegar, S, Ali Shai, A, & Rasouli, M. (2024). Presenting a model of sustainable competitiveness in the post-corona world with a creative tourism development approach (case study: Zanjan city). *Quarterly scientific and research journal of urban research and planning*. [In Persian]
<https://doi.org/10.30495/jupm.2022.28664.3959>
- Hornig, J. S., Tsai, C. Y., Yang, T. C., & Liu, C. H. (2016). Exploring the relationship between proactive personality, work environment and employee creativity among tourism and hospitality employees. *International Journal of Hospitality Management*, 54, 25-34.
<http://dx.doi.org/10.1016/j.ijhm.2016.01.004>
- Islam, N., & Sadhukhan, S. (2025). Relationship among creative tourism development strategies, creative industries, and activities: A case study of Lucknow, India. *Journal of Destination Marketing & Management*, 36, 100988.
<https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2024.100988>
- Jafari, J., Xiao, H. (2016). "Encyclopedia of Tourism". Springer International Publishing, e-book: Springer Reference.
- Jelinčić, D. A., & Žuvela, A. (2012). Facing the challenge? Creative tourism in Croatia. *Journal of Tourism Consumption and Practice*, 4(2), 78-90.
- Karroubi, M, Rabbani, R, & Yousefi, J. (2020). Investigating the anthropological perspective on social relations in creative tourism spaces: Isfahan Chaharbagh axis. *Journal of Social Studies of Tourism. Social Studies in Tourism*. 11(22). 1-24. [In Persian]
<https://doi.org/10.52547/journalitor.36060.11.22.1>
- Kavsi, M, Saberi, H, Momeni Najafabadi, M, & Khadem Al-Husseini, A. (2021). Analyzing the role of creative tourism in urban development using Moran spatial indicators (case study of Izeh city). *Quarterly Scientific and Research Journal of Urban Research and Planning*. 13(49).99-109. [In Persian]
<https://doi.org/10.30495/jupm.2022.29802.4109>
- Keshavarz Ghorabae, M., Zavadskas, E.K., Olfat, L., & Turskis, Z. (2015). Multi- Criteria Inventory Classification Using a New Method of Evaluation Based on Distance from Average, Solution (EDAS), *Informatika*, 26(3), 435–451. [In Persian]
<https://doi.org/10.3233/INF-2015-1070>
- Khadivoor, A, & Golestani, M. (2022). Sustainable development of creative tourism using a system dynamics approach. *Journal of Tourism Planning and Development*, 11(43). 75-94. [In Persian]
<https://doi.org/10.22080/jtpd.2023.24283.3739>
- Khodapanah, B, & Mesri Issa Lou, F. (2024). A systematic review of creative tourism literature with a meta-synthesis approach. *Urban Tourism Journal*. [In Persian]
<https://doi.org/10.22059/jut.2025.378675.1222>
- Kiani Salmi, S., & Abbasian, S. (2024). Examining local communities' perception toward sustainable tourism development indicators. *Smart Era Tourism Management Studies*, 1(1), 1–25. [In Persian]
<https://doi.org/10.22072/tmsse.2024.722045>
- Landry, C. (2008). *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators* (2.a ed.). London: Comedia.
- Landry, C., & Hyams, J. (2012). *The creative city index: Measuring the pulse of the city*. Gloucestershire: Comedia. ISBN: 978-1-908777-02-7

مرور نظام‌مند مولفه‌های اثرگذار بر توسعه گردشگری خلاق: روندها و شکاف‌های پژوهشی / که زهرا ساکی و همکاران

- Lee, J., & Lee, H. (2015). Deriving Strategic Priority of Policies for Creative Tourism Industry in Korea using AHP. *Procedia Computer Science*, 55, 479 – 484.
<https://doi.org/10.1016/j.procs.2015.07.018>
- Letunic, S., Dragicevic, M., & Brautovic, H. (2008). Cultural and creative tourism as the factor of the rural community development--the case of Nakovana, Peljesac Peninsula. *Annals of DAAAM & Proceedings*, 749-751.
- Li, P. Q., & Kovacs, J. F. (2024). Creative tourism and visitor motivation. *International Journal of Tourism Research*, 26(1), e2601.
<https://doi.org/10.1002/jtr.2601>
- Lotfi, S, Momenpour Akardi, M. (2022). Evaluating tourism potential for the formation of creative tourism (case study: Behshahr city). *Quarterly Journal of Geographical Tourism Space*, 12 (45), 21-38. **[In Persian]**
<https://dorl.net/dor/20.1001.1.22518827.1401.12.45.2.0>
- Marques, L., & Borba, C. (2017). Co-creating the city: Digital technology and creative tourism. *Tourism management perspectives*, 24, 86-93.
<https://doi.org/10.1016/j.tmp.2017.07.007>
- Maslow, A. H. (1959). Creativity in self-actualizing people. In H. H. Anderson (Ed.), *Creativity and its cultivation* (pp. 83e95). New York: Harper and Brothers.
<https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/10793-010>
- Masoumi, E, & Shahrabi, B. (2022). Feasibility study of establishing creative tourism clusters in the northern provinces of the country, First National Conference on Creative Tourism: Opportunities and Challenges, Ali Abad. **[In Persian]**
<https://civilica.com/doc/2064408>
- Mosahebi Pourfard, M, Khadem Al-Hosseini, A, Saberi, H, & Mokhtari Malekabadi, R. (2021). Indexing Urban Creative Tourism with an Iranian-Islamic Approach (Case Study of Isfahan City). *Tourism and Development*. 4(10). 1-17. **[In Persian]**
<https://doi.org/10.22034/jtd.2021.208757.1883>
- Mozaffari, A, & Mofidi Shemirani, S. M, & Fayyaz, R. (2021). Study of balcony efficiency and its optimization in human settlement planning studies (case study: Tehran regions 7 and 8), *Quarterly Journal of Geography and Regional Planning*, 12(4), 792-772. **[In Persian]**
<https://civilica.com/doc/1509747>
- Mukhopadhyay, S., Jain, T., Modgil, S., & Singh, R. K. (2023). Social media analytics in tourism: a review and agenda for future research. *Benchmarking: An International Journal*, 30(9), 3725-3750.
<https://doi.org/10.1080/10941665.2024.2333489>
- Mumford, M. D. (2003). Taking stock in taking stock. *Creativity Research Journal*, 15,147e151.
<https://doi.org/10.1080/10400419.2003.9651408>
- Nowrozi Ghareh Qeshlaq, H. (2022). Creative Application of Handicrafts in Urban Tourism Development, First National Conference on Creative Tourism: Opportunities and Challenges, Aliabad. **[In Persian]**
<https://civilica.com/doc/2064450>
- Ohridska-Olson, R. V., & Ivanov, S. H. (2010, September). Creative tourism business model and its application in Bulgaria. In *Proceedings of the Black Sea Tourism Forum' Cultural Tourism--The Future of Bulgaria*.
- Plucker, J. A., Beghetto, R. A., & Dow, G. T. (2004). Why isn't creativity more important to educational psychologists? Potentials, pitfalls, and future directions in creativity research. *Educational psychologist*, 39(2), 83-96.
https://doi.org/10.1207/s15326985ep3902_1
- Ramezanpour Bijji, M. (2020). Strategies for developing cultural tourism with an urban creative tourism approach (Case study: Rasht city) *[Master's thesis]*. University of Guilan. **[In Persian]**
- Rasouli, N., Mousavi, M., & Houshyar, H. (2020). Developing creative tourism scenarios in Urmia city. *Urban Planning Knowledge*, 4(4), 101–116. **[In Persian]**

- <https://doi.org/10.22124/upk.2020.15374.1371>
- Raymond, C. (2009). The practical challenges of developing creative tourism. *Creative tourism. A global conversation*, 63-69
- Remoaldo, P., Matos, O., Freitas, I., Gôja, R., Araújo Alves, J., Ribeiro, V., . & Xavier, C. (2022). An international overview of certified practices in creative tourism in rural and urban territories. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 46(8), 1545-1573.
<https://doi.org/10.1177/1096348020950792>
- Rezaei, M., & Sajedi, S. (2025). Assessing host community attitudes toward tourism development in arid regions (Case study: Tabas county). *Smart Era Tourism Management Studies*, 2(1), 176–192. **[In Persian]**
<https://doi.org/10.22072/tmsse.2025.2051044.1024>
- Richards, G. (2009). Creative tourism and local development. *Creative Tourism: A global conversation*, 78-90.
- Richards, G. (2011). Creativity and tourism: The state of the art. *Annals of tourism research*, 38(4), 1225-1253.
<https://doi.org/10.1016/j.annals.2011.07.008>
- Richards, G. (2018). Panorama of Creative Tourism Around the World (Panorama do turismo criativo no mundo). *Seminário Internacional de Turismo Criativo, Cais do Sertão*.
- Richards, G. (2021). Creative tourism: opportunities for smaller places? *Tourism and Management Studies*, 15(Special Issue), 7-10.
- Richards, G., & Marques, L. (2012). Exploring creative tourism: Editors introduction. *Journal of Tourism Consumption and Practice*, 4(2), 1–11.
- Richards, G., & Raymond, C. (2000). Creative tourism. *ATLAS news*, 23(8), 16-20.
<https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102922>
- Robati Anarki, A. (2016). Strategic planning of creative tourism (case study: Nain city). Master's thesis. Isfahan University of Arts. **[In Persian]**
- Romao, J. (2020). Tourism, smart specialisation, growth, and resilience. *Annals of Tourism Research*, 84, 84- 94.
<https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102995>
- Romiani, A., & Yousefzadeh Sahl Abadi, F. (2024). Analyzing the effects of urban tourism attractions on citizens' leisure time (Case study: Khorramabad city). *Smart Era Tourism Management Studies*, 1(1), 140–156. **[In Persian]**
<https://doi.org/10.22072/tmsse.2024.722037>
- Runco, M. A. (2007). To understand is to create: An epistemological perspective on human nature and personal creativity.
<https://doi.org/10.1037/11595-004>
- Saberifar, R. (2020). The role of creative tourism in tourist retention and its effect on economic development (Case study: Boshruyeh, South Khorasan). *Spatial Planning and Geomatics*, 24(4), 177–207. **[In Persian]**
<https://civilica.com/doc/2151112>
- Sadeghi, H. (2021). Analysis of creative tourism indicators in rural areas (Case study: Dezpart county). *Village and Sustainable Spatial Development*, 2(2), 55–68. **[In Persian]**
<https://doi.org/10.22077/vssd.2021.4709.1038>
- Sadeghi, Sh. (2019). Designing cultural axes based on the creative tourism approach: Jubareh axis. Master's thesis. *Tarbiat Modares University*. **[In Persian]**
<https://doi.org/10.22034/jtd.2021.240128.2087>
- Safaeipour, M., & Jafari, Y. (2020). Analysis of the status of creative tourism components in the metropolis of Tabriz as the tourism capital of Islamic countries, *Applied Research in Geographical Sciences*. 21 (60): 126-107. **[In Persian]**
<http://dx.doi.org/10.52547/jgs.21.60.107>

- Sano, H. (2016). Theoretical consideration on creative tourism. *Journal of Global Tourism Research*, 1(2), 127-132.
https://doi.org/10.37020/jgtr.1.2_127
- Santos, C., Couto, G., Albergaria, I. S. D., Silva, L. S. D., Medeiros, P. D., Simas, R. M. N., & Castanho, R. A. (2023). Analyzing Pilot Projects of Creative Tourism in an Ultra-Peripheral Region: Which Guidelines Can Be Extracted for Sustainable Regional Development? *Sustainability*, 14(19), 12787.
<http://dx.doi.org/10.3390/su141912787>
- Sharifi, S. S., Heydari Chiane, R., & Roustaei, S. (2025). Urban tourism development and destination image management (Case study: Bukan city, Iran). *Smart Era Tourism Management Studies*, 2(1), 55-67. [In Persian]
<https://doi.org/10.22072/tmsse.2025.2043763.1016>
- Sharifian, N, Ahmadi, F, Gandomkar, A, Masoud, M, & Saberi, H. (2024). Developing a local model of a creative tourism city; a case study of Babolsar city. *Quarterly Journal of Geography (Regional Planning)*, 14(56), 263-280. [In Persian]
<https://doi.org/10.22034/jgeoq.2024.255755.2804>
- Sharma, I., Lim, W. M., & Aggarwal, A. (2025). Creative tourism: reviewing the past and charting the future. *Benchmarking: An International Journal*, 32(11), 109-149.
<https://doi.org/10.1108/BIJ-11-2023-0787>
- Soleimani, S, Kasani, S, & Tajzadeh Namin, A, A. (2023). Identifying and prioritizing the effective factors of creative return (case study: Huraman, Kurdistan Province). *Journal of Tourism and Development, Kurdistan Province, Iran*, 12(4), 122-139. [In Persian]
<https://doi.org/10.22034/jtd.2023.357543.2653>
- Soltani, Z, Goodarzi, M, & Bavi, S. (2025). Structural equation modeling of factors affecting the formation and sustainability of ecotourism settlements in Abadan city. *Geography (Publication of the Iranian Geographical Society)*. 23(84). 65-87. [In Persian]
<https://doi.org/10.22034/jiga.2025.2049631.1369>
- Taghvai, M., Mousavi Kifta, M., & Ghasemi Alviri, F. (2023). Explaining strategies for developing creative tourism in tourism services (Case study: Isfahan city). *Spatial Planning*, 12(4), 125-1416. (In Persian)
<https://doi.org/10.22108/sppl.2023.135565.1675>
- Talukder, M. B., Kumar, S., Kaiser, F., & Mia, M. N. (2024). Pilgrimage Creative Tourism: A Gateway to Sustainable Development Goals in Bangladesh. In *Global Trends in Governance and Policy Paradigms* (pp. 285-300). IGI Global
<https://doi.org/10.4018/979-8-3693-1742-6.ch016>
- Tan, S. K., Luh, D. B., & Kung, S. F. (2014). A taxonomy of creative tourists in creative tourism. *Tourism Management*, 42, 248-259.
<https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.11.008>
- Tapfuma, M. M., Musavengane, R., & Magwaza, R. (2024). The role of creative tourism through arts and crafts in promoting inclusive tourism in Zimbabwe. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 22(1), 1-20.
<https://doi.org/10.1080/14766825.2023.2231401>
- Thongsamak, J., & Jitpakdee, R. (2019). Sustainability Indicator Analysis of Creative Tourism by Using the Delphi Technique: Case Study of Creative Tourism in Nakhon Si Thammarat Province, Thailand. *The Journal of Social Sciences Research*, 5(1), 201-210.
<http://dx.doi.org/10.18089/tms.2019.15SI01>
- Wei, M., Liu, M., Peng, Y., Zhou, X., & Li, S. (2023). Effects of creative atmosphere on tourists' post-experience behaviors in creative tourism: The mediation roles of tourist inspiration and place attachment. *International Journal of Tourism Research*, 25(1), 79-96.
<https://doi.org/10.1002/jtr.2553>
- Wu, L., Taheri, B., Okumus, F., & Wang, S. (2021). The effects of host sincerity on tourists' perceived destination image. *The Service Industries Journal*, 44(1-2), 83

- Wurzburger, R., Pratt, S., And Pattakos, A. (2009). (Eds.) Creative Tourism, A Globalconversation, Sunstone Press, Pp. 226.
- Zandi, E. (2014). Creative tourism and the regeneration of Sahand ecosystem, First National Conference on Geotourism and Sahand Ecosystem: Challenges and Solutions, Maragheh. **[In Persian]**
<https://civilica.com/doc/2205565>
- Zou, F., Ahmadi Dehrashid, A., Akif Cifci, M., Arslan, E., & Khalighi, N. (2025). Exploring the dynamics of creative tourism: A tourist-centric perspective to achieve economic sustainable development. Journal of Mountain Science, 1-18.
<http://dx.doi.org/10.1007/s11629-024-9069-y>